

สื่อสารมวลชนและการพัฒนาประเทศ :

วิเคราะห์เชิงทฤษฎีและวิจัย

“สื่อสารมวลชน” และ “การพัฒนาประเทศ” ได้กลายเป็นคำที่ใช้ควบคู่กันอย่างแพร่หลายและพ้องกันอยู่มากในเมืองไทยยุคนี้ ในวงนักวิชาการและวิชาชีพต่างอภิปรายกันถึงเรื่องนี้อย่างกว้างขวาง แต่ดูเหมือนว่าความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับบทบาทและหน้าที่ของสื่อมวลชนที่มีต่อการพัฒนาประเทศนั้นยังคงเลื่อนลอยและสับสนอยู่มากทีเดียว

บทความนี้ต้องการที่จะค้นหาหลักฐานเพื่อแสดงว่าสื่อสารมวลชนมีอิทธิพลหรือผลต่อการพัฒนาประเทศจริงหรือไม่ เพียงไร ในการนี้จะได้วิเคราะห์ถึงทฤษฎีหรือแนวความคิดสำคัญที่เกี่ยวข้องและผลการวิจัยอันสืบเนื่องมาจากการทดสอบทฤษฎีหรือแนวความคิดนั้น ๆ

บทความนี้แบ่งออกเป็นห้าตอน ในตอนแรกเป็นอารัมภบท กล่าวถึงแนวความคิดของนักปรัชญาสำคัญที่พาดพิงถึงบทบาทสื่อสารมวลชนในการเปลี่ยนแปลงสังคม ตอนที่สองเป็นการอธิบายความหมายหรือนิยามคำต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่การเปลี่ยนแปลงสังคมการพัฒนา กระบวนการทำให้เป็นคนสมัยใหม่ (modernization) และการสื่อสาร ตอนที่สามอธิบายถึงทฤษฎีหรือแนวความคิดต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการพัฒนาประเทศและบทบาทของสื่อสารมวลชน ในตอนนี้จะได้กล่าวถึงผลการทดสอบทฤษฎีหรือแนวความคิดนั้น ๆ ด้วย ในตอนที่สี่ เป็นการวิเคราะห์โดยย่อถึงบทบาทสื่อสารมวลชนต่อการพัฒนาในประเทศไทยโดยอาศัยทฤษฎีหรือแนวความคิดที่กล่าวมาข้างต้น ในตอนสุดท้าย เป็นบทสรุปได้รวมเอาความเห็นของผู้เขียนเองที่มีต่อบทบาทของสื่อมวลชนต่อการพัฒนาไว้ด้วย

ตอน ๑ : บทนำ

บทบาทของสื่อมวลชนในการพัฒนาประเทศนั้น ถ้าพิจารณาเพียงผิวเผินดูเหมือนจะเป็นเรื่องง่ายธรรมดา แต่ถ้าวิเคราะห์โดยอาศัยหลักวิทยาศาสตร์แล้วกลายเป็นเรื่องสลับซับซ้อนและยากพอสมควรเท่าที่ผ่านมา ได้มีนักวิชาการจากหลายสาขาทำการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับเรื่องนี้ การค้นคว้าส่วนมากมักจะอาศัยแนวความคิด ข้อสันนิษฐานและระดับการวิเคราะห์แตกต่างกัน ผลที่ได้จึงไม่สู้จะสอดคล้องตรงกันนัก

ผู้เขียนคิดว่าการวิเคราะห์บทบาทของสื่อมวลชนในการพัฒนาประเทศจะประสบความสำเร็จและก่อให้เกิดประโยชน์อย่างมาก ถ้าได้นำเอาหลักทฤษฎีหรือแนวความคิดที่มีขอบเขตกว้างขวางและนิยมแพร่หลายในทางสังคมศาสตร์มาเป็นบรรทัดฐานอ้างอิง ผู้เขียนเห็นด้วยอย่างมากกับนักวิชาการบางท่านที่เสนอแนะให้ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสื่อมวลชนกับการพัฒนาประเทศภายใต้ขอบเขตของ “การเปลี่ยนแปลงสังคม” (Social Change) ดังนั้น แทนที่จะเรียกว่าสื่อมวลชนกับการพัฒนาประเทศ นักวิจัยบางคนชอบใช้คำที่กินความหมายกว้างกว่าคือ “สื่อมวลชนกับการเปลี่ยนแปลงสังคม”^๑

ความจริงแล้ว การศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับสื่อมวลชนหรือการสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงสังคมได้ทำกันมานานแล้ว แทบจะกล่าวได้ว่าไม่มีการค้นคว้าวิจัยเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงสังคมประเด็นใดมากไปกว่าที่เกี่ยวกับการสื่อสาร เพียงแต่ไม่ได้ศึกษาพาดพิงไปถึงการพัฒนาประเทศโดยเฉพาะเจาะจงเท่านั้นเอง ปัญหาที่สนใจแพร่หลายและศึกษาค้นคว้ากันมากก็คือว่าการสื่อสารโดยเฉพาะอย่างยิ่งสื่อมวลชนมีอิทธิพลก่อให้เกิดหรือขัดขวางการเปลี่ยนแปลง (change) จริงหรือไม่? การเปลี่ยนแปลงนี้อาจเกิดขึ้นในระดับบุคคลหรือระดับสังคมส่วนรวมก็ได้ การค้นคว้าแต่ละสาขาวิชาต่างก็มีข้อสันนิษฐานเบื้องต้นแตกต่างกันออกไป บ้างก็สันนิษฐานว่ากิจกรรมการสื่อสารเป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่งสำหรับการเปลี่ยนแปลงใด ๆ จะเกิดขึ้น บ้างก็ถือว่าการสื่อสารเป็นอุปสรรคกีดขวางการเปลี่ยนแปลง บ้างก็เชื่อว่าการสื่อสารเป็นเพียงปัจจัยที่ช่วยประสานให้เหตุการณ์ต่าง ๆ สงบเรียบร้อยภายหลังที่ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงแล้ว ยิ่งไปกว่านั้น บางสาขาวิชาที่เกิดขึ้นใหม่ถือว่าการบวณการถ่ายทอดข่าวสาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งปฏิกิริยาสนองตอบ (feedback) เป็นเสมือนตัวจักรกลที่สำคัญคอยเหนี่ยวรั้งและควบคุมให้การเปลี่ยนแปลงเป็นไปโดยราบรื่น โดยสรุปแล้ว

๑. See, for example, Bruce H. Westley, “Communication and Social Change,” *American Behavioral Scientist*, 15 : 5, 1971, pp. 719-743; and Everett M. Rogers with F. Floyd Shoemaker, *Communication of Innovations* (2nd ed.) (New York : Free Press 1971)

การค้นคว้าส่วนมากยังไม่สามารถให้คำตอบได้แน่นอนว่าการสื่อสารเป็นตัวก่อหรืออุปสรรคการเปลี่ยนแปลง

เป็นที่น่าสังเกตว่านักปรัชญาหลายคนได้เสนอแนวความคิดเกี่ยวกับอิทธิพลของสื่อมวลชนต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมไว้ ในตอนต้นของศตวรรษที่ ๒๐ นี้^{*} Charles Horton Cooley ได้แสดงความคิดเห็นว่าสื่อมวลชนเป็นอุปกรณ์สำคัญที่ช่วยให้สังคมมนุษย์ขยายตัวออกไป สื่อมวลชนทำให้สังคมดูเหมือนมีชีวิตวิวัฒนาการ สามารถตัดสินใจและรู้วิธีแก้ไขปัญหาลักษณะต่าง ๆ ได้ และช่วยเผยแพร่ความรู้ไปยังประชาชนทั่วไปตามความคิดของ Cooley นั้น สื่อมวลชนจะนำไปสู่สังคมมวลชน (Mass Society) ซึ่งมีชนบประเพณีและความเป็นอยู่ของมวลสมาชิกคล้ายคลึงกันมาก^๒

แนวความคิดเกี่ยวกับอิทธิพลของสื่อมวลชนอีกด้านหนึ่งเกี่ยวข้องกับโฆษณาชวนเชื่อ (propaganda) ตามแนวความคิดนี้ สื่อมวลชนสามารถชักจูงให้ประชาชนทั่วไปมีความคิดเห็นและปฏิบัติตามอย่างใดอย่างหนึ่งได้ ประเด็นสำคัญอยู่ที่การควบคุมสื่อมวลชน ถ้าสามารถควบคุมสื่อมวลชนได้ก็เท่ากับควบคุมสังคมทั้งหมดไปในตัวด้วย แนวความคิดของ Marx และ Lenin เกี่ยวกับการใช้สื่อมวลชนมีลักษณะใกล้เคียงกับที่กล่าวนี้มาก ทั้ง Marx และ Lenin ต่างเชื่อว่า การควบคุมสังคมมนุษย์จะสำเร็จได้โดยอาศัยการควบคุมสื่อการติดต่อต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสื่อมวลชน การวิพากษ์วิจารณ์ตัวเอง (self-criticism) ถือว่าเป็นวิธีการควบคุมที่ได้ผลมากอย่างหนึ่ง^๓

C. Wright Mills ผู้สนับสนุนแนวความคิดแบบขัดแย้งอีกคนหนึ่งให้ทรรศนะว่าพวกคนชั้นสูงที่มีอำนาจ (power elites) สามารถปกครองมวลชนทั่วไป (Masses) ได้โดยวิธีการควบคุมสื่อมวลชน Mills กล่าวว่ามวลชนมีลักษณะคล้ายกันประการหนึ่งคือมีการรับฟังและแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องราวทั่วไปต่ำมาก สื่อมวลชนจึงมีบทบาทสำคัญต่อชีวิตของพวกเขาโดยช่วยให้พวกเขาสนองความต้องการต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการแสวงหางานทำ การประกอบอาชีพหรือการแก้ไขปัญหาลักษณะสำคัญ ดังนั้นพวกกลุ่มคนชั้นสูงที่มีอำนาจควบคุมสื่อมวลชนอยู่แล้วจึงถือโอกาสควบคุมมวลชนไปในตัวด้วย^๔ โดยสรุปแล้ว Mills เสนอแนวความคิดเกี่ยวกับสังคมมวลชนอีกแบบหนึ่งซึ่งอาศัยการควบคุมสื่อมวลชนเป็นเครื่องมือสำคัญ

๒. C.H. Cooley, *Social Organization* (New York : Charles Scribner's, 1909).

๓. See, I thiel de Sola Pool, "The mass media and politics in the modernization process," in Lucian W. Pye (ed), *Communications and Political Development* (Princeton : Princeton University Press, 1963).

๔. C. Wright Mills, *The Power Elite* (New York : Oxford University Press, 1959).

ถ้าพิจารณาโดยถั่วแล้ว ความคิดของ Mills มีลักษณะคล้ายคลึงกับความคิดของนักสังคมวิทยาอีกกลุ่มหนึ่ง ซึ่งส่วนใหญ่ทำการค้นคว้าเกี่ยวกับกระบวนการแสดงปฏิกิริยาโต้ตอบโดยอาศัยสัญลักษณ์ (Symbolic interaction) Louis Wirth กล่าวว่าสังคมสมัยใหม่มีอยู่สองแบบคือแบบรวมกลุ่ม (organized groups) และแบบกระจายมวลชน (detached masses) แบบสังคมหลักนี้ประกอบด้วยมวลสมาชิกเป็นจำนวนมากที่แยกกระจัดกระจายกันอยู่ สมาชิกส่วนมากมีลักษณะแตกต่างกันและต่างก็ไม่รู้จักคุ้นเคยซึ่งกันและกัน อย่างไรก็ตาม Wirth แสดงความหวังว่า สื่อมวลชนจะมีบทบาทสำคัญที่ทำให้มวลชนมีความเห็นสอดคล้องต้องกันเป็นเอกฉันท์ได้ (consensus)^๕ ความคิดของ Wirth ตรงข้ามกับ Blumer ซึ่งเสนอว่า เนื่องจากสังคมแบบกระจายมวลชนไม่มีลักษณะของความเป็นชุมชนและสังคม จึงเป็นการยากที่จะมีโครงสร้างและการจัดองค์การทางสังคมของตัวเอง มีการปกครองและระบบผู้นำและกระทั่อดุมการณ์และความรู้สึกร่วมกันในชนบทนิยมประเพณี ด้วยเหตุนี้ Blumer จึงเชื่อว่ามวลชนทั้งหลายสามารถตกเป็นเหยื่อของสื่อมวลชนได้ง่ายและเปิดโอกาสให้กลุ่มชนชั้นสูงเข้ามามีอำนาจเหนือมวลชนโดยเข้าควบคุมสื่อมวลชนเท่านั้นเอง^๖

ทั้งหมดที่ยกมานี้เป็นเพียงตัวอย่างแนวความคิดนักวิชาการมีชื่อเสียงเกี่ยวกับบทบาทของสื่อมวลชนต่อการเปลี่ยนแปลงสังคม ดูเหมือนทุกคนมีความเห็นสอดคล้องกันว่าสื่อมวลชนมีอิทธิพลหรือประสิทธิผล (influence or effect) ในสังคม แต่มีข้อแตกต่างตรงที่ว่าผลที่เกิดขึ้นนั้นเป็นผลดีหรือผลร้ายต่อสังคม ประเด็นสำคัญของข้อแตกต่างก็คือว่า สื่อมวลชนเป็นอุปกรณ์สำหรับใช้ในการควบคุมมวลชนมิให้มีความคิดเห็นขัดแย้งหรือว่าเป็นอุปกรณ์ช่วยเหลือหลอมให้สมาชิกในสังคมมีความเห็นสอดคล้องต้องกันเป็นเอกฉันท์ แต่อย่างไรก็ตาม แนวความคิดทั้งหมดเป็นเพียงข้อเสนอแนะเท่านั้น ไม่มีหลักฐานทางวิทยาศาสตร์ (empirical evidence) สนับสนุนแต่อย่างใด ฉะนั้นจึงยังไม่ได้ให้คำตอบที่แน่นอนว่าสื่อมวลชนสามารถก่อให้เกิดหรือขัดขวางการเปลี่ยนแปลงในสังคมหรือไม่เพียงไร ?

๕. Louis Wirth, "Consensus and mass communication," *American Sociological Review*. 13,1 : 1948, pp. 1-15.

๖. H. Blumer, "The crowd, the public, and the mass," in A.M. Lee (ed.) *New Outline of the Principles of Sociology* (New York : Barnes and Noble, 1946).

ตอน ๒

คำนิยาม : สื่อมวลชนและการเปลี่ยนแปลงสังคมหรือการพัฒนาประเทศ

ข้อความในตอนต้นได้กล่าวเน้นเฉพาะบทบาทของสื่อมวลชน เช่น หนังสือพิมพ์ วิทยุ และโทรทัศน์กับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับสังคมส่วนรวมเท่านั้น หากได้พาดพิงไปถึงสื่อประเภทอื่น และการเปลี่ยนแปลงในระดับบุคคลไม่ กล่าวอีกนัยหนึ่ง ถ้าหากแยกระดับวิเคราะห์ออกเป็นสองระดับตามที่นิยมกันในทางสังคมศาสตร์ คือระดับสังคมส่วนรวม (macro-societal or polar level) กับระดับบุคคล (micro-individual or atomic level) แล้ว การวิเคราะห์เหตุการณ์เกี่ยวกับการสื่อสารและการเปลี่ยนแปลงสังคมเท่าที่กล่าวมาแล้วมุ่งเน้นเฉพาะระดับแรก

การแยกพิจารณาระดับวิเคราะห์นั้น แม้อาจไม่สะท้อนให้เห็นสภาพที่แท้จริงในสังคม แต่ก็ช่วยให้เข้าใจลักษณะและกระบวนการของการสื่อสารและการเปลี่ยนแปลงสังคมหรือการพัฒนาประเทศได้ง่ายขึ้น

ในบทความนี้ ผู้เขียนเชื่อว่าการพัฒนาประเทศเป็นการเปลี่ยนแปลงสังคมแบบหนึ่ง ฉะนั้น การที่จะเข้าใจความหมายของการพัฒนาประเทศ จึงจำเป็นที่จะต้องทราบว่า การเปลี่ยนแปลงสังคมคืออะไรเสียก่อน

ก. การเปลี่ยนแปลงสังคม (Social change)

เป็นคำที่มีความหมายกว้าง มีนักสังคมศาสตร์ได้ให้นิยามไว้มากมาย โดยทั่วไปหมายถึง กระบวนการ (process) ที่มีการเปลี่ยนแปลง (alteration) เกิดขึ้นกับโครงสร้างและหน้าที่ของระบบสังคม^๗ ดังนั้น ขอบเขตของการเปลี่ยนแปลงสังคมจึงกว้าง คลุมไปถึงปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม เป็นต้นว่า การปฏิวัติ การตั้งโรงงานอุตสาหกรรม การจัดตั้งองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น หรือภูเขาไฟระเบิด เหตุการณ์ดังกล่าวต่างมีผลกระทบกระเทือนต่อโครงร่างและการทำงานของระบบสังคม

Rogers นักสังคมวิทยาชนบท เสนอว่ากระบวนการของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอาจแยกออกได้เป็นสามขั้นตอนคือ การประดิษฐ์คิดค้น (invention) ซึ่งเป็นช่วงที่ความคิดใหม่เริ่มวิวัฒนาการ การแพร่กระจาย (diffusion) ซึ่งเป็นกระบวนการที่แนวความคิดใหม่แพร่ออกไปสู่ประชาชนโดยอาศัย

๗. Everett M. Rogers with Lynne Svenning, *Modernization among Peasants: The Impact of Communication* (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1969), p. 3.

สื่อต่าง ๆ และผลตามมา (consequence) ซึ่งหมายถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมเนื่องมาจากการยอมรับหรือไม่ยอมรับแนวความคิด ข้อปฏิบัติหรือวัตถุสิ่งของใหม่^๘

ประเด็นที่น่าสนใจก็คือ Rogers ได้จำแนกประเภทของการเปลี่ยนแปลงสังคมต่าง ๆ ซึ่งนับว่าเป็นประโยชน์มากต่อการค้นคว้าวิจัยด้านนี้^๙ โดยถือเอาแหล่งที่มา (Source) ของการเปลี่ยนแปลงเป็นมาตรการ Rogers ได้แบ่งการเปลี่ยนแปลงสังคมออกเป็น ๑) การเปลี่ยนแปลงจากภายใน (immanent change) หมายถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากแรงผลักดันหรืออิทธิพลภายในระบบสังคมนั้นเอง โดยไม่ได้รับอิทธิพลจากภายนอก ๒) การเปลี่ยนแปลงเกิดจากการติดต่อจากภายนอก (contact change) ตรงข้ามกับการเปลี่ยนแปลงประเภทแรก คือแรงผลักดันหรืออิทธิพลที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงนั้นมาจากภายนอกระบบสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น การเปลี่ยนแปลงแต่ละประเภทอาจจำแนกย่อยออกไปอีกตามลักษณะการรับแนวความคิด ข้อปฏิบัติหรือวัตถุสิ่งของใหม่ของประชาชนในแต่ละสังคม ในกรณีการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการติดต่อจากภายนอกสังคมนั้นแรงผลักดันอาจเกิดขึ้นตามธรรมชาติ และประชาชนสมัครใจที่จะเลือกรับหรือไม่รับแนวความคิดก็ได้ Rogers เรียกการเปลี่ยนแปลงประเภทนี้ว่า selective contact change กรณีตรงกันข้ามแรงผลักดัน อาจมาจากบุคคลภายนอกที่ประสงค์จะให้มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นและประชาชนได้รับการชักจูงให้ยอมรับความคิดนั้น ๆ ตัวอย่างเช่นส่วนราชการส่งเจ้าหน้าที่เข้าไปช่วยเหลือให้คำแนะนำประชาชนในชนบทรู้จักวิธีเพาะปลูกหรือเลี้ยงสัตว์ Rogers เรียกการเปลี่ยนแปลงประเภทนี้ว่า directed contact change ซึ่งจะพบเห็นบ่อยในประเทศที่กำลังพัฒนา บางแห่งนิยมเรียกว่า planned change ในทำนองเดียวกัน การเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากอิทธิพลภายในระบบสังคมอาจจำแนกออกตามลักษณะของความสมัครใจของประชาชนในการรับแนวความคิด ข้อปฏิบัติหรือวัตถุสิ่งของใหม่นั้น

ข. การพัฒนาประเทศ (national development)

การที่อธิบายถึงลักษณะและกระบวนการการเปลี่ยนแปลงสังคมข้างต้นนั้นก็เพื่อจะช่วยให้เข้าใจความหมายของการพัฒนาประเทศชัดเจนขึ้น คำว่า “development” (การพัฒนา) เป็นที่

๘. Everett M. Rogers and F. Floyd Shoemaker, *Communication of Innovations : A Cross-Cultural Approach* (New York : The Free Press, 1971) p. 7.

๙. Rogers with Svenning, *op. cit.* pp. 3-7.

นิยมใช้กันอย่างแพร่หลายมากจนกระทั่งความหมายพังทลายแล้วเสียและคลุมเครือไป นอกจากนี้ ยังมี ความหมายใกล้เคียงหรือใช้สับสนกับคำอื่นอีกมาก คำที่มักใช้สลับเปลี่ยนกันเสมอคือ modernization กระบวนการที่ทำให้เป็นคนสมัยใหม่ในที่นี้ จะแยกพิจารณากระบวนการ development และ modernization เพื่อประโยชน์แก่การวิเคราะห์บทบาทของสื่อสารมวลชน

นักสังคมศาสตร์หลายท่าน เช่น Rogers ได้เสนอแนะว่า ทั้ง development และ modernization ต่างก็เป็นการเปลี่ยนแปลงสังคมแบบหนึ่ง คือมีเป้าหมายเพื่อก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลง (change) ในตัวบุคคลหรือสังคมส่วนรวม ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงจึงถือเป็นคุณลักษณะสำคัญของ กระบวนการ development และ modernization แต่ทิศทางของการเปลี่ยนแปลง (direction) จะ modernization เป็นอย่างไรนั้น ยังเป็นปัญหาที่จะต้องศึกษากันอีกต่อไป โดยทั่วไปแล้ว มักเข้าใจกันว่า การเปลี่ยนแปลงจากสภาพเดิมไปสู่สภาพใหม่ที่ดีขึ้นกว่าเดิมเป็น development หรือ modernization

ข้อแตกต่างระหว่าง development และ modernization เป็นเรื่องประเด็นปลีกย่อย นักวิชาการหลายท่านไม่ได้ชี้ให้เห็นชัด คงใช้คำทั้งสองสลับเปลี่ยนกัน แต่บางท่านแยกแยะความแตกต่าง เพื่อความสะดวกในการวิเคราะห์ปัญหาที่เกี่ยวข้อง ผู้เขียนเห็นด้วยกับ Rogers และนักวิชาการ อื่นๆ อีก บางท่านที่แยกอธิบายกระบวนการ development กับ modernization โดยอาศัยระดับ หรือหน่วยวิเคราะห์ (Level or unit of analysis) เป็นเกณฑ์^{๑๐} ตามความเห็นของ Rogers นั้น development หมายถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระดับสังคมทั้งหมด (societal level) ส่วน เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับระดับบุคคล (individual level) ในบทความนี้จะได้แยกกล่าวถึง บทบาทของสื่อมวลชนต่อการพัฒนาหรือการเปลี่ยนแปลงทั้งสองระดับ

ก. การพัฒนา (Development)

ดังที่กล่าวมาแล้ว development เป็นการเปลี่ยนแปลงสังคมแบบหนึ่ง มีผู้ให้นิยามไว้มากมาย ทั้งนิยามด้านความคิด (Conceptual definition) และนิยามด้านการวัด (operational definition) การให้นิยามเหล่านี้ บางครั้งไม่ได้มีส่วนเอื้ออำนวยต่อการวิเคราะห์กระบวนการ development เลย ทางสังคมศาสตร์ ความหมายของ development ผิดเพี้ยนแตกต่างกันออกไปบ้างขึ้นอยู่กับลักษณะ ของแต่ละสาขาวิชา แต่ถ้าพิจารณารวมกันทั้งหมดแล้ว จะสะท้อนให้เห็นภาพของการพัฒนาสังคม

๑๐. Ibid., p. 8.

(societal development) ได้ชัดพอสมควร นักเศรษฐศาสตร์มักคิดถึงการพัฒนาในแง่ของความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ รายได้ของประชาชนและอื่น ๆ นักรัฐศาสตร์ส่วนมากคำนึงถึงการเข้ามามีส่วนร่วมในทางการเมืองของประชาชน (political participation) นักสังคมวิทยามุ่งเน้นถึงบทบาท (roles) และโครงสร้างทางสังคม ในขณะที่นักจิตวิทยาสังคมคิดในแง่ของทัศนคติ คุณค่าสังคม (values) และปทัสถาน (norms).

ในวงการวิจัยสื่อสารมวลชนนั้น ยังไม่มีนิยามใดเป็นที่ยอมรับแพร่หลาย นักวิจัยส่วนมากถือว่า development เป็นกระบวนการหรือปรากฏการณ์สังคมที่มีส่วนประกอบหลายด้าน (multidimensional phenomenon) คำนิยามที่ให้ไว้ไม่สู้จะสอดคล้องกันระหว่างระดับความคิดกับระดับการวัด (conceptual และ operational levels) Daniel Lerner นักสังคมวิทยาซึ่งได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้บุกเบิกการค้นคว้าเกี่ยวกับด้านนี้ แยกวิเคราะห์กระบวนการ development ออกเป็นส่วนประกอบต่างๆ คือ ด้านเศรษฐกิจ (รายได้ต่อบุคคล) ด้านการเมือง (การลงคะแนนเสียง) ด้านจิตวิทยา (คุณลักษณะ empathy) และ (ด้านสังคม urbanization)^{๑๑} Rogers ได้ให้นิยาม development ว่าเป็น “รูปของการเปลี่ยนแปลงสังคม” ซึ่งเกิดจากการนำเอาแนวความคิดใหม่เข้ามาใช้ในระบบสังคมนั้นเพื่อช่วยเพิ่มรายได้ของประชาชนและยกระดับการครองชีพให้ดีขึ้น โดยอาศัยวิธีการผลิตสมัยใหม่และการจัดองค์การทางสังคมที่มีประสิทธิภาพ”^{๑๒} อีกนัยหนึ่ง Rogers แยกส่วนประกอบของกระบวนการ development เป็นสองด้านคือ เศรษฐกิจ (รายได้ของประชาชน) และด้านสังคม (ระดับความเป็นอยู่).

ในทัศนะของผู้เขียนนั้น มีความเห็นด้วยอย่างยิ่งกับข้อเสนอแนะให้พิจารณา (development เป็นแบบหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงสังคม) แต่คิดว่าการพัฒนาควรจะมีมุ่งปรับปรุงหรือยกระดับความอยู่ดีกินดี (well-being) ของประชาชนในสังคมนั้นมากกว่าที่จะมุ่งเน้นปรับปรุงส่วนประกอบด้านใดด้านหนึ่ง ผู้เขียนคิดว่าในสังคมที่พัฒนาแล้ว ประชาชนควรจะได้มีความรู้สึกรู้สึกคิดว่าตนเองมีชีวิตวิญญูณเหมือนคนจริง ๆ ไม่มีเครื่องพันธนาการใด ๆ คอยบีบบังคับ (emancipation) และมีสภาพความเป็นอยู่อย่างสุขสบายพอสมควร มาตรฐานของความอยู่ดีกินดี (well-being) ย่อมแตกต่างกันไปในแต่ละสังคม แต่การที่จะบรรลุถึงเป้าหมายนั้นย่อมอาศัยอุปกรณ์ เทคโนโลยีที่ทันสมัยและการจัดแบบสังคมที่มีประสิทธิภาพเพื่อช่วยให้การผลิตและการแจกจ่ายสินค้าและบริการต่าง ๆ ได้ผล

๑๑. Daniel Lerner, *The Passing of Traditional Society* (Glencoe : Glencoe, 1958).

๑๒. Rogers with Svenning, *op cit.*, p. 8.

จ. กระบวนการที่ทำให้เป็นคนสมัยใหม่ (modernization)

ตามที่กล่าวมาแล้ว modernization หมายถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับบุคคลแทนที่จะเป็นสังคมส่วนรวม นักสังคมศาสตร์หลายท่าน เช่น McClell and Black Inkeles Lerner Shils และ Rogers ต่างมีความเห็นสอดคล้องกันว่าการที่บุคคลจะพัฒนาเป็นคนสมัยใหม่ (modern man) นั้นจะต้องมีคุณสมบัติทางจิตวิทยาหรือความรู้สึก นึกคิด ทศนคติ และพฤติกรรมบางอย่าง คุณสมบัติเช่นนี้บางครั้งก็เรียกรวมว่า modernity และกระบวนการที่ทำให้บุคคลพัฒนาจนมีคุณสมบัติเช่นนั้นเรียกว่า modernization^{๑๓} ในบทความนี้ส่วนใหญ่จะพูดถึงความสัมพันธ์ระหว่างสื่อมวลชนกับ modernization

✓ นิยามของ modernization นั้น มีผู้ให้ไว้มากมาย ส่วนมากจะคล้ายคลึงกันตามที่กล่าวข้างต้นยกตัวอย่างเช่น Rogers ได้ให้คำจำกัดความว่าหมายถึง “กระบวนการที่บุคคลเปลี่ยนสภาพการดำเนินชีวิตจากแบบโบราณมาเป็นแบบที่ตัวหน้ามีการเคลื่อนไหว และสลับซับซ้อนมากกว่าเดิม”^{๑๔} คำนิยามนี้มีส่วนคล้ายคลึงกันมากกับของ Lerner และ Riesman

ประเด็นที่น่าสนใจก็คือกระบวนการ modernization นี้ประกอบด้วยปัจจัยหรือส่วนประกอบต่างๆ เพียงด้านเดียวหรือหลายด้าน (uni - or multi - dimensions) ถ้าเป็น multi-dimension ก็หมายความว่าคนที่จะเป็นบุคคลสมัยใหม่นั้นจะต้องประกอบด้วยคุณสมบัติหลายอย่าง เช่น มีความรู้ทางการเมือง (political knowledge) มีความกระตือรือร้นที่จะประสบความสำเร็จ (achievement motivation) สามารถนึกภาพบทบาทของบุคคลอื่นได้ (empathy) และมีความทะเยอทะยาน (aspiration) ซึ่งแต่ละคุณสมบัติจะแยกเป็นอิสระจากกัน กรณีตรงกันข้าม ถ้า modernization เป็น uni - dimension ก็หมายความว่าคุณสมบัติต่างๆ ของบุคคลสมัยใหม่นั้นมีความเกี่ยวพันและแสดงถึงลักษณะสำคัญอันเดียวกันจากการค้นคว้าที่ผ่านมา พบว่ากระบวนการที่ทำให้เป็นคนสมัยใหม่นี้มีส่วนประกอบต่างๆ หลายด้าน ซึ่งแยกเป็นอิสระเช่นเดียวกับการพัฒนาสังคมตามที่กล่าวมาแล้ว^{๑๕}

๑๓. See for example, C.E. Black., *The Dynamics of Modernization: A Study in Comparative History* (New York: Harper & Row, 1966) Alex Inkeles, "Participant Citizens; in Six Developing Countries," *American Political Science Review*, 63: 4, 1969, pp. 1120 - 1141, and "Becoming Modern," Paper presented at Michigan State University, 1967; Lerner, *op cit*; and Rogers with Svenning, *op cit*.,

๑๔. Rogers with Svenning, *op. cit.*, p. 14.

๑๕. *Ibid.*, pp. 316-341.

จ. การสื่อสารและสื่อสารมวลชน (Communication and mass communication)

นักวิชาการสาขาต่าง ๆ ได้ให้คำนิยาม “การสื่อสาร” ไว้มากมายและแตกต่างกันออกไปแล้วแต่ความสนใจและวัตถุประสงค์ของแต่ละคน ในขณะนี้ ยังไม่มีคำนิยามใดเป็นที่ยอมรับกันแพร่หลายคำว่า “การสื่อสาร” จึงยังคงมีความหมายเลือนลางและชวนให้เข้าใจสับสนได้ง่าย คนส่วนมากเมื่อพูดถึงการสื่อสารมักนึกถึงการขนส่งตามถนนหนทาง (transportation) หรือการส่งรหัสสัญญาณ (signals) มากกว่าที่จะคิดถึงการสื่อสารความหมายระหว่างมนุษย์ (Human Communication) ถึงแม้จะพูดถึงการสื่อสารประเภทหลัง คนเราก็มักจะจำกัดขอบเขตคิดถึงเฉพาะ “สื่อ” (medium) เช่น หนังสือพิมพ์ วิทยุ หรือการติดต่อตัวต่อตัวเท่านั้น โดยลืมนึกถึงส่วนประกอบอื่นของการสื่อสาร

การสื่อสาร (ระหว่างมนุษย์) เป็นกระบวนการ (process) อย่างหนึ่งเช่นเดียวกับการพัฒนาหรือการเปลี่ยนแปลงทางสังคม คือเป็นกิจกรรมที่มีอาการเคลื่อนไหวตลอดเวลา (dynamic) ไม่อยู่นิ่ง และไม่มีจุดเริ่มต้น หรือจุดจบที่เห็นได้เด่นชัด แบบการสื่อสารที่คิดขึ้นโดย Newcomb สะท้อนให้เห็น “กระบวนการทำงาน” ของการสื่อสารระหว่างบุคคล (interpersonal level) ได้เป็นอย่างดี สมมุติฐานสำคัญของ Newcomb ก็คือ กิจกรรมการสื่อสารจะช่วยให้บุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไปมีความคิดเกี่ยวกับปัญหาในลักษณะที่คล้ายคลึงกันมาก^{๑๖} แนวความคิดเกี่ยวกับกระบวนการสื่อสารทำนองนี้จะช่วยให้มองเห็นภาพพจน์ของความสัมพันธ์ระหว่างการสื่อสารกับการพัฒนาได้อย่างถูกต้องและชัดเจนมากขึ้น

อย่างไรก็ตาม วิธีที่ง่ายและนิยมกันมากในการอธิบายความหมายของการสื่อสารคือแยกแยะให้เห็นองค์ประกอบ (elements) ต่าง ๆ ของการสื่อสาร คำนิยามของ Harold Lasswell ศาสตราจารย์ทางรัฐศาสตร์ เป็นที่นิยมแพร่หลายและได้รับการอ้างอิงมากเพราะคลุมเอาจ้ององค์ประกอบต่าง ๆ ของการสื่อสารไว้เกือบทั้งหมด Lasswell ตั้งเป็นประโยคคำถามสั้น ๆ ว่า^{๑๗}

Who

Says what

๑๖. Theodore M. Newcomb, “An Approach to the Study of Communicative Acts,” *Psychological Review*, 60, 1953, pp. 393-404.

๑๗. Harold D. Lasswell, “The Structure and Function of Communication in Society,” in Wilbur Schramm and Donald F. Roberts (eds.), *The Process and Effects of Mass Communication* (Urbana: University of Illinois Press, 1971), pp. 84-99.

In which channel

To whom

With what effect ?

ฉะนั้นตามแนวความคิดของ Lasswell นั้น การสื่อสารมีองค์ประกอบสำคัญคือ “แหล่งสาร” (source หรือ who) “สาร” (message หรือ what) “สื่อ” (medium หรือ which channel) “ผู้รับสาร” (receiver หรือ whom) และ “ประสิทธิผล” (what effects) นักวิชาการคนอื่นที่มีความคิดทำนองเดียวกับ Lasswell ได้แก่ Berlo และ Rogers^{๑๘} แบบของ Berlo เรียกว่า SMCR ซึ่งย่อมาจาก Source, Message, Channel และ Receiver ต่อมา Rogers ได้เสนอเพิ่มองค์ประกอบเข้าไปอีกคือ “ผลตอบสนอง” (feedback) รวมทั้งหมดเป็นหกส่วนซึ่งอาจเรียกโดยย่อว่า S M C R E F

ถ้าพิจารณาโดยละเอียดแล้ว (การให้คำนิยามการสื่อสารโดยอาศัยองค์ประกอบต่าง ๆ เป็นหลักนี้ไม่ผู้จะถูกต้องตรงตามสภาพความเป็นจริงนัก และอาจก่อให้เกิดความเข้าใจผิดได้ง่าย แต่ก็ เป็นมาตรการที่ใช้กันแพร่หลายในวงการค้นคว้าเกี่ยวกับบทบาทของการสื่อสารต่อการพัฒนา ในทางปฏิบัติจริง ๆ แล้ว นักวิชาการและนักวิชาชีพ ส่วนมากมักจะให้ความสนใจเฉพาะองค์ประกอบ บางอย่างเท่านั้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งสื่อ (medium หรือ channel) และสาร (message)

นอกจากกระบวนการและองค์ประกอบต่าง ๆ ของการสื่อสารแล้ว คำนิยามบางคำยังพิจารณา คลุมไปถึง “หน้าที่” (function) ของการสื่อสารด้วย ในกรณีนี้นักวิชาการส่วนมากอาศัยหลัก “การ วิเคราะห์หน้าที่” (functional analysis) ในการอธิบายบทบาทของสื่อมวลชนในการพัฒนาประเทศ Lasswell กล่าวถึงหน้าที่สำคัญของสื่อมวลชนไว้ทั้งหมดสามประการคือ

๑. Surveillance หน้าที่ให้ข่าวสาร
๒. Correlation หน้าที่ให้ความเห็น
๓. Cultural transmission หน้าที่ให้การศึกษาและถ่ายทอดวัฒนธรรม ต่อมา Charles Wright นักสังคมวิทยาได้เพิ่มหน้าที่ข้อที่สี่คือ Entertainment หน้าที่ให้ความบันเทิง หน้าที่ทั้งสี่ ประการนี้เป็นที่ยอมรับกันอย่างแพร่หลาย

*ประเด็นสำคัญอีกประการหนึ่งในการวิเคราะห์การสื่อสารคือการแยกประเภทการสื่อสารออก ตามลำดับการวิเคราะห์เป็นการสื่อสารภายในบุคคล (intrapersonal) การสื่อสารระหว่างบุคคล

๑๘. David K. Berlo, *The Process of Communication: An Introduction to Theory and Practice* (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1960); and Rogers with Syenning, *op. cit.*,

(interpersonal) และการสื่อสารมวลชน (Mass Communication) การสื่อสารสองประเภทหลังได้รับความนิยมสนใจและมีการศึกษากันอย่างมาก ความจริงแล้วการสื่อสารระหว่างบุคคลและสื่อสารมวลชนนั้นเหมือนกันทุกอย่างในด้านองค์ประกอบ กระบวนการและหน้าที่จะมีข้อแตกต่างกันบ้างก็เฉพาะในประเด็นปลีกย่อยเท่านั้นเอง เป็นต้นว่า ในกระบวนการสื่อสารมวลชนนั้น ผู้ส่งสารแทนที่จะเป็นบุคคลธรรมดา กลับเป็นองค์การใหญ่ (organization) ที่ประกอบด้วยบุคคลเป็นจำนวนมาก ข่าวสารที่ผลิตออกไปก็มีปริมาณมากมายและกระจายไปทั่วสารทิศ ผู้รับสารแทนที่จะเป็นที่รู้จักมักคุ้นกับผู้ส่งสารกลับแยกกระจัดกระจายกันอยู่ และไม่รู้จักกันเลย ซึ่งเรียก มวลชน (mass audience) ปฏิกริยาโต้ตอบ (feedback) ที่เกิดขึ้นก็มีได้เป็นไปทันทีทันใดหรือสังเกตได้ง่ายเหมือนการสื่อสารตัวต่อตัว^{๑๔}

ตอน ๓

แนวความคิด ทฤษฎี และการค้นคว้าเกี่ยวกับการสื่อสารมวลชนและการพัฒนาประเทศ

คำนิยามต่าง ๆ ที่ให้ไว้ข้างต้นพอจะชี้ให้เห็นว่า ความสัมพันธ์ระหว่างสื่อสารมวลชนและการพัฒนาหรือการเปลี่ยนแปลงสังคมนั้นมีความหมายและขอบเขตกว้างขวางสลับซับซ้อนและมีลักษณะแตกต่างกันออกไปขึ้นอยู่กับจุดประเด็นสนใจและระดับวิเคราะห์ บางคนอาจจะสนใจศึกษาวิวัฒนาการของระบบสื่อสารมวลชนกับการพัฒนาสังคมทั้งหมด ในขณะที่อีกหลายคนมุ่งกันคว้าดูอิทธิพลของสื่อมวลชนประเภทต่าง ๆ หรือหน้าที่ต่าง ๆ ของการสื่อสารต่อการเปลี่ยนแปลงทางทัศนคติและพฤติกรรมของประชาชนทั่วไป

การศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับบทบาทของสื่อมวลชนในการพัฒนาประเทศนั้นได้เริ่มมีมานานแล้วพอสมควร โดยนักวิชาการสาขาต่าง ๆ ทางสังคมศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งนักสังคมวิทยา นักจิตวิทยา และนักรัฐศาสตร์ อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าเสียดายว่า ผลการค้นคว้าที่ผ่านมาหาได้ช่วยเสริมสร้างความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับบทบาทและหน้าที่ของสื่อมวลชนในการพัฒนาประเทศได้ดีเท่าที่ควรไม่ แทบจะกล่าวได้ว่าแนวความคิด หรือทฤษฎีเกี่ยวกับเรื่องนี้ยังคงแยกกระจัดกระจายและจะยึดถือเป็นหลักอ้างอิงยังมิได้ เมื่อประมาณสิบกว่าปีที่แล้ว Rogers นักสังคมวิทยาชนบทซึ่งทำการศึกษาเกี่ยวกับด้านนี้อย่างมาก ได้กล่าวว่า “ระดับความรู้ของเราเกี่ยวกับสื่อมวลชนและ

๑๔. See Wilbur Schramm and Donald F. Roberts (eds.) *The Process and Effects of Mass Communication* (Urbana : University of Illinois Press, 1971).

modernization ในสังคมที่ด้อยพัฒนานั้นยังคงล้าหลัง ไม่แพ้ลักษณะของสังคม”^{๒๐} ผู้เขียนรู้สึกว่
แม้เวลาจะผ่านไปนานพอควร คำกล่าวข้างต้นยังคงเป็นจริงอยู่มากทีเดียว ดังนั้น คำว่า “สื่อมวลชน
หรือการสื่อสารกับการพัฒนาประเทศ” จึงเป็นคำที่ฟังดูแล้วไพเราะและราบรื่นแต่ยังขาดเนื้อหาสาระ
และหลักฐานมาอ้างอิงสนับสนุน

ก่อนที่จะได้วิเคราะห์แนวความคิด และผลการค้นคว้าเกี่ยวกับเรื่องนี้ น่าที่เราจะได้ศึกษาดู
แนวความคิดพื้นฐานที่ใช้เป็นกรอบอ้างอิงในการวิจัยที่แล้มาเสียก่อน

ก. แนวความคิดพื้นฐานเกี่ยวกับการพัฒนา

ผู้เขียนมีความเชื่อประการหนึ่งว่า กระบวนการสร้างแนวความคิด (conceptualization)
เป็นปัจจัยสำคัญที่สุดในการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ทางสังคม แนวความคิดเกี่ยวกับปัญหาใด จะมีผล
โดยตรงต่อลักษณะคำถามและสมมุติฐานที่ตั้งเกี่ยวกับปัญหานั้นตลอดจนการเลือกวิธีวิเคราะห์ต่าง ๆ

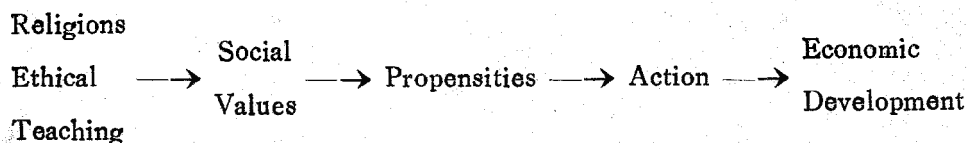
ถ้าพิจารณาอย่างละเอียดถี่ถ้วน จะพบว่าแนวความคิดเกี่ยวกับบทบาทสื่อมวลชนในการ
พัฒนาประเทศนั้นเป็นผลสะท้อนโดยตรงจากแนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาประเทศ ซึ่งถือว่าเป็น
“แม่บท” ของปัญหาทั้งหมด การสื่อสารนั้น ส่วนมากถือว่าเป็นตัวสนับสนุนให้กระบวนการ
พัฒนาบรรลุเป้าหมายเร็วเข้า ลักษณะบทบาทและหน้าที่ของสื่อมวลชนจึงย่อมขึ้นอยู่กับลักษณะ
การมองปัญหาการพัฒนาประเทศเป็นประการสำคัญ

ในหนังสือเรื่อง *Society and Economic Growth* Kunkel ได้เสนอแนวความคิดอยู่สอง
แบบซึ่งเกี่ยวข้องโดยตรงกับการมองปัญหาการพัฒนาประเทศ^{๒๑} แนวความคิดของ Kunkel ตั้งอยู่
บนพื้นฐานความรู้ทางจิตวิทยาเกี่ยวกับพฤติกรรมของคน Kunkel เสนอแบบ (model) สองแบบ
เรียกว่า “Psychodynamic models” และ “Behavioral models” แบบทั้งสองอธิบายพฤติกรรมของ
คนในลักษณะตรงกันข้าม แบบแรกก็คือ Psychodynamic model เน้นความสำคัญที่ความรู้สึกนึก
คิดภายในของบุคคล แบบนี้ถือว่าการที่บุคคลแสดงออกซึ่งพฤติกรรมต่าง ๆ ในทางการเมือง สังคม
หรือเศรษฐกิจนั้นเป็นผลสืบเนื่องจากคุณลักษณะทางจิตวิทยา ได้แก่ความเชื่อทัศนคติ และค่านิยม
ดังนั้น การที่จะเปลี่ยนแปลงหรือควบคุมพฤติกรรมของคนในเรื่องต่าง ๆ จึงจำเป็นจะต้องเปลี่ยน

๒๐. Everett M. Rogers, “Mass Media Exposure and Modernization among Colombian Peasants,” *Public Opinion Quarterly*, 29, 1965, pp. 614-625.

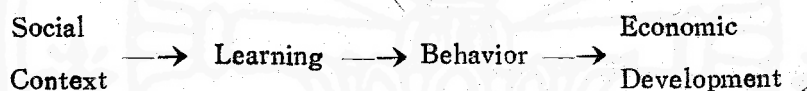
๒๑. John H. Kunkel, *Society and Economic Growth: A Behavioral Perspective of Social change*, (Oxford, 1970).

แปลงความเชื่อ ทศนคติ และค่านิยมเสียก่อน นักวิชาการที่มีความคิดทำนองนี้ ส่วนมากได้รับอิทธิพลจากนักจิตวิทยา Freud และ Jung Psychodynamic model แสดงเป็นแผนภาพได้ดังนี้

ส่วน Behavioral model นั้น อาศัยหลักของทฤษฎีการเรียนรู้ (Learning Theories) ซึ่งได้วิวัฒนาการอย่างมากในช่วง ๕๐ ปีที่ผ่านมา ในทางตรงกันข้ามกับแบบแรก Behavioral model เน้นความสำคัญที่สภาพแวดล้อมทางสังคม (Social contexts) ในการอธิบายพฤติกรรมของคน แบบที่สองนี้ถือว่าการแสดงออกซึ่งพฤติกรรมต่าง ๆ ของคนเป็นผลจากสิ่งแวดล้อมภายนอกมากกว่าความรู้สึกลึกซึ้งภายในของบุคคล ดังนั้น การที่จะควบคุมพฤติกรรมของคนนั้น จำเป็นต้องปรับปรุงแก้ไขสภาพสิ่งแวดล้อมให้สอดคล้องกันด้วย

Behavioral model แสดงเป็นแผนภาพได้ดังนี้

ข. แนวความคิดหรือทฤษฎีว่าด้วยส่อมวลชนและการพัฒนาประเทศ นั้นมีวิวัฒนาการคล้ายคลึงกับแนวความคิดว่าด้วยการพัฒนาประเทศตามที่กล่าวมาแล้วมาก เป็นที่ยอมรับกันในกลุ่มนักวิชาการว่า การพัฒนาคน (human development) เป็นปัจจัยสำคัญที่สุดในการพัฒนาประเทศ ปัญหาอยู่ที่ว่า จะพัฒนาคนอย่างไรถึงจะได้ผล

เฝ้าที่ผ่านมานั้น นักวิชาการและผู้เชี่ยวชาญด้านการพัฒนาส่วนมากมักเชื่อกันว่าการพัฒนาคนนั้น ประเด็นสำคัญอยู่ที่การเปลี่ยนความเชื่อถือ (belief) ทศนคติ (attitude) และค่านิยม (values) ของคน แนวความคิดนี้ถือว่า ประชาชนในประเทศด้อยพัฒนานั้นมีความเชื่อ ทศนคติ และค่านิยมที่ล้าสมัย (traditional) และเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาประเทศ ดังนั้น จึงมีความจำเป็นที่จะต้องทำให้ประชาชนเปลี่ยนมารับเอาความเชื่อถือเป็นทศนคติ และค่านิยมสมัยใหม่ที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนา

แนวความคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทศนคติ และค่านิยมที่ล้าหลังนี้เป็นที่ยอมรับกันแพร่หลาย มิใช่เฉพาะในวงการนักจิตวิทยาเท่านั้น หากรวมถึงนักเศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ และ

สังคมวิทยาด้วย Frey ได้รวบรวมและวิเคราะห์แนวความคิดแต่ละด้านไว้อย่างละเอียด^{๒๒} ในกลุ่มนักเศรษฐศาสตร์นั้น แต่ละด้านได้มีการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับคุณลักษณะทางจิตวิทยาไว้มากมาย เช่น “entrepreneurship” “achievement motivation” และ “propensity to save” นักเศรษฐศาสตร์ที่มีชื่อคือ Hagen ได้เห็นถึงความสำคัญของการเปลี่ยนแปลงค่านิยม และเสนอแนะว่า ค่านิยมทางสังคมสองประการคือ “achievement” และ “autonomy” เป็นปัจจัยสำคัญที่สุดในการพัฒนาทางเศรษฐกิจ^{๒๓}

นักรัฐศาสตร์ได้ทำการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับทัศนคติและค่านิยมทางการเมืองไว้อย่างมากมายเช่นกัน Frey ได้ตั้งข้อสังเกตว่า การวัดความก้าวหน้าของการพัฒนาทางการเมืองมักพิจารณาถึงเป้าหมายต่าง ๆ ที่วางไว้เป็นต้นว่า “democracy” “stability” และ “power” เป้าหมายเหล่านี้ล้วนแฝงไว้ซึ่งความรู้สึกและค่านิยมของคนในชาติ นอกจากนี้ค่านิยมหรือคุณลักษณะทางจิตวิทยาต่าง ๆ เช่น “nationalism” “national identity” “trust” “participation” หรือ “partisanship” ได้กลายเป็นเรื่องธรรมดาทั่วไปสำหรับการวิจัยค้นคว้าในสาขาวิชารัฐศาสตร์

จะเห็นว่า แนวความคิดข้างบนสอดคล้องกับ Psychodynamic models ของ Kunkel ที่กล่าวมาแล้วอย่างมาก แนวความคิดแบบนี้เป็นที่ยอมรับอย่างแพร่หลายมากในช่วง ๓๐ ปีที่ผ่านมา ถ้าผู้เขียนต้องเขียนบทความนี้ในสมัยนั้น คงจะต้องเสนอแนะว่าในการพัฒนาประเทศนั้นจะต้องเปลี่ยนแปลงทัศนคติที่ล้าสมัยของประชาชนเสียก่อน มาในระยะหลังนี้ ผู้เขียนเริ่มไม่แน่ใจในแนวความคิดนี้เสียแล้ว มีหลายประเทศที่ได้พัฒนาไปอย่างมาก แต่ประชาชนยังยึดถือทัศนคติและค่านิยมแบบดั้งเดิมอยู่

ในขณะที่ความคิดเรื่องการเปลี่ยนแปลงความเชื่อ ทัศนคติและค่านิยมแบบโบราณเป็นที่แพร่หลายนั้น สื่อมวลชนต่าง ๆ อันได้แก่หนังสือพิมพ์ นิตยสาร วิทยุ โทรทัศน์และภาพยนตร์ก็เข้ามามีบทบาทและหน้าที่สำคัญในการพัฒนาประเทศ เท่าที่ผ่านมานั้น นักวิชาการและผู้เชี่ยวชาญด้านสื่อสารมวลชนส่วนมากต่างมีความเห็นสอดคล้องกันว่า สื่อมวลชนเป็นเครื่องมือ (tools) ที่มีอำนาจการชักจูงโน้มน้าวจิตใจ (Persuasive power) อย่างมาก หน้าที่สำคัญของสื่อมวลชนในการพัฒนาประเทศจึงอยู่ที่การชักจูง (persuasion) ให้ประชาชนในประเทศด้อยพัฒนาละทิ้งความเชื่อ

๒๒. Frederick W. Frey, “Communication and Development,” in W. de Sola Pool et al. (eds.), *Handbook of Communication* (Chicago: Rand McNally, 1973).

๒๓. Everett E. Hagen, *On the Theory of Social Change: How Economic Growth Begins* (Howewood, Ill.: Dorsey Press, 1962).

ทัศนคติ และค่านิยมแบบโบราณนั้นเสีย แล้วหันมารับเอาความเชื่อทัศนคติและค่านิยมสมัยใหม่ ตัวอย่างการศึกษาค้นคว้าที่แพร่หลายมากก็คืออิทธิพลของสื่อมวลชนกับความเชื่อที่เรียกว่า fatalism

แนวความคิดที่สนับสนุนการเปลี่ยนทัศนคติแบบโบราณโดยอาศัยอำนาจชักจูงของสื่อมวลชนนี้ แม้จะแพร่หลาย แต่ก็ถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างมากเช่นกัน นักวิชาการจากประเทศด้อยพัฒนา มักโจมตีแนวความคิดดังกล่าวว่าเป็นผลจากการขยายตัวของวัฒนธรรมตะวันตกที่ต้องการทำลายวัฒนธรรมของประเทศด้อยพัฒนาให้หมดไป (cultural imperialism),

ถึงจะมีข้อวิพากษ์วิจารณ์อย่างไรก็ตาม การศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับอำนาจการชักจูงของสื่อมวลชนในการเปลี่ยนแปลงทัศนคติดั้งเดิมก็ได้ทำกันมานานแล้วพอสมควร ผลการค้นคว้าที่ผ่านมาพบว่า มีประโยชน์ ไม่น้อย ถ้าจะประมวลแยกแยะทฤษฎีหรือแนวความคิดที่ใช้เป็นบรรทัดฐานอ้างอิงในการวิจัยส่วนมากที่ผ่านมาแล้ว อาจจะแบ่งได้เป็นสองกลุ่มตามลักษณะการวิจัยที่ใช้คือ ๑) Effects Research (การวิจัยผลของสื่อมวลชน) และ ๒) Diffusion Research (การวิจัยนวัตกรรม) การแบ่งแยกเช่นนี้ยังสอดคล้องกับหน่วยหรือระดับวิเคราะห์ (Units or Levels of analysis) ที่ใช้ในการวิจัยด้วย กล่าวคือ Effect Research เน้นการวิเคราะห์บทบาทสื่อมวลชนในการเปลี่ยนแปลงสังคมในระดับส่วนรวม (Aggregate Level) หรือที่เรียกว่าการพัฒนา (development) ส่วน Diffusion Research เน้นการวิเคราะห์ผลของสื่อมวลชน ต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมในระดับบุคคล (individual level) หรือที่เรียกว่ากระบวนการทำให้เป็นคนสมัยใหม่ (modernization),

๐ ๑. Effects Research (การวิจัยผลของสื่อมวลชน)

ในการค้นคว้าผลหรืออิทธิพลของสื่อมวลชนต่อการพัฒนาหรือการเปลี่ยนแปลงระดับสังคมส่วนรวมนั้น Daniel Lerner นักสังคมวิทยา เป็นผู้บุกเบิกและมีส่วนสร้างความก้าวหน้าให้แก่วงการค้นคว้าด้านนี้อย่างมาก ทฤษฎีหรือแนวความคิดของ Lerner มีอิทธิพลต่อนักวิชาการรุ่นหลังมาก และได้รับการทดสอบในประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก^{๒๔}

สร้างทฤษฎีของเขาจากข้อมูลที่รวบรวมจากการสำรวจในประเทศแถบตะวันออกกลางในปี ค.ศ. ๑๙๕๐ ประเทศที่ Lerner ทำการสำรวจคือ อียิปต์ อิหร่าน จอร์แดน เตอร์กี ซีเรีย และเลบานอน ในตอนที่ Lerner ทำการสำรวจนั้น เขายังไม่มีแนวความคิดที่แน่นอนเกี่ยวกับบทบาทของสื่อมวลชนในการพัฒนาประเทศ Lerner มาค้นพบทฤษฎีของเขา เมื่อมีการวิเคราะห์ข้อมูลใหม่ภายหลังที่การสำรวจเสร็จสิ้นไปแล้ว ๘ ปี

๒๔. Lerner, *op. cit.*

* * Lerner เสนอขั้นตอนการพัฒนาของสังคมมนุษย์ว่าจะเริ่มจากสังคมโบราณ (traditional society) ผ่านสังคมที่กำลังเปลี่ยนรูป (transitional society) ไปสู่สังคมสมัยใหม่ (modern society) Lerner ได้ชี้ให้เห็นว่าระบบการสื่อสารในสังคมโบราณและสังคมสมัยใหม่มีลักษณะแตกต่างกัน ในสังคมโบราณนั้น ระบบการสื่อสารเป็นแบบการติดต่อโดยอาศัยปากเปล่า (oral communication) การแลกเปลี่ยนข่าวสารจำกัดอยู่เฉพาะภายในกลุ่มบุคคลที่เกี่ยวข้องเพียงส่วนน้อย เนื้อหาข่าวสารส่วนใหญ่เป็นเรื่องเกี่ยวกับระเบียบข้อบังคับความประพฤติของสมาชิกภายในกลุ่มและผู้ที่ทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการติดต่อสื่อสารมักเป็นผู้ที่มีตำแหน่งทางสังคมสูง ส่วนในสังคมสมัยใหม่นั้น ระบบการสื่อสารเป็นในรูปการติดต่อ โดยอาศัยสื่อกลาง (mediated systems) การแลกเปลี่ยนข่าวสารจึงขยายขอบเขตกว้างขวางคลุมไปถึงกลุ่มชนต่าง ๆ ที่กระจัดกระจายกันอยู่ เนื้อหาข่าวสารมักเป็นการรายงานเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทั้งภายในและภายนอกกลุ่มชนและผู้ที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับการสื่อสารมักเป็นผู้ที่ได้รับการฝึกอบรมและมีความชำนาญงานด้านนี้โดยตรง

✓ Lerner ได้กล่าวถึงขั้นตอนการพัฒนาระบบการสื่อสารว่าจะเริ่มจากปากเปล่า (oral) ในสังคมโบราณไปสู่ระบบสื่อกลาง (media) ในสังคมสมัยใหม่ ดังนั้นการพัฒนาระบบการสื่อสารจึงขนานเคียงคู่ไปกับการพัฒนาระบบสังคมด้วย

○ ประเด็นสำคัญตามข้อเสนอของ Lerner ก็คือว่าการพัฒนาระบบการสื่อสารถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาระบบสังคมส่วนรวมทั้งหมดและความสัมพันธ์กับการพัฒนาส่วนอื่น ๆ ในสังคมด้วย อันได้แก่การพัฒนาเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรม เกี่ยวกับเรื่องนี้ Lerner กล่าวว่า “ระบบการสื่อสารเป็นทั้งเครื่องชี้ (index) และตัวแทน (agent) การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระบบสังคมใหญ่ทั้งหมด แต่ทั้งนี้มิได้หมายถึงความสัมพันธ์เชิงเหตุผล (causality) ระหว่างปรากฏการณ์ที่เกี่ยวข้อง ทั้งนี้ที่กระบวนการพัฒนาเริ่มต้น ไก่กับไข่ต่างก็เป็นสาเหตุ (cause) ซึ่งกันและกัน”^{๒๕}

เพื่อทดสอบแนวความคิดข้างต้น Lerner ได้หาค่าความสัมพันธ์ระหว่างการพัฒนาด้านการสื่อสารมวลชนกับการพัฒนาด้านอื่น คือ สังคมเศรษฐกิจ วัฒนธรรมและการเมือง

การพัฒนาด้านสื่อสารมวลชนอาศัยปัจจัยต่อไปนี้เป็นเครื่องวัด คือ อัตราส่วนของประชาชนที่มีวิทยุ จำนวนจำหน่ายหนังสือพิมพ์ และจำนวนที่นั่งดูภาพยนตร์ต่อประชาชน ๑,๐๐๐ คน ปัจจัยดังกล่าวรวมกันเป็นดัชนีรวม (composite index) ไข้วัด การเปิดรับสื่อมวลชน (mass media exposure) ○

๒๕. Ibid., p. 56.

การพัฒนาเศรษฐกิจสังคม อาศัยการขยายตัวของสังคมนคร (urbanization) เป็นตัวแปร Lerner ถือเอาอัตราส่วนของประชาชนที่อาศัยอยู่ในเมืองเกินกว่า ๕๐,๐๐๐ คนเป็นเกณฑ์ในการวัดตัวแปร Urbanization

Lerner ถือเอาระดับการรู้หนังสือ (literacy) เป็นตัวแปรแสดงถึงการพัฒนาด้านวัฒนธรรม literacy หมายถึงอัตราส่วนของประชาชนที่สามารถอ่านได้อย่างน้อยหนึ่งภาษา

Lerner ใช้การเข้าร่วมในกระบวนการเมือง (political participation) เป็นตัวแปรแสดงถึงการพัฒนาทางการเมือง political participation วัดได้โดยอัตราส่วนของประชาชนที่ไปลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง (voting) ในการเลือกตั้งครั้งหลังสุด

จากการวิเคราะห์ข้อมูลทีรวบรวມจากประเทศแถบตะวันออกกลาง Lerner พบว่าตัวแปรทั้งสี่ คือ urbanization, mass media exposure, literacy และ political participation มีความสัมพันธ์กันในเชิงบวก นั่นหมายความว่า ระบบสื่อสารมวลชนวิวัฒนาการควบคู่ไปกับระบบสังคมวัฒนธรรม และการเมืองด้วย

นอกเหนือไปจากนั้น Lerner พบว่า ความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรทั้งสี่มีลักษณะน่าจะเป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกัน (causal relationship) กล่าวคือ การพัฒนาในแต่ละส่วนของสังคมเกิดขึ้นต่างวาระและอาศัยซึ่งกันและกันตามแนวความคิดของ Lerner นั้น ในแต่ละสังคมการขยายตัวของเขตนคร (urbanization) จะช่วยยกระดับการรู้หนังสือ (literacy) ระดับการรู้หนังสือจะทำให้ประชาชนเปิดรับสื่อมวลชน (media exposure) มากขึ้น และการขยายตัวในการเปิดรับสื่อมวลชนจะช่วยให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการเมืองและเศรษฐกิจมากขึ้นตามไปด้วย

ต่อมา Lerner ได้แก้ไขและเพิ่มเติมคำอธิบายข้างต้นเสียใหม่ สรุปได้ดังนี้^{๒๖}

๑. ระดับการรู้หนังสือ (literacy) และการเปิดรับสื่อมวลชน (mass media exposure) ต่างเกื้อหนุนและอาศัยซึ่งกันและกัน (reciprocal relationship) นั่นหมายความว่า การยกระดับการรู้หนังสือจะทำให้การเปิดรับสื่อมวลชนแพร่หลายมากขึ้นและในทำนองเดียวกัน การขยายตัวในการเปิดรับสื่อมวลชนก็จะช่วยยกระดับการรู้หนังสือมากขึ้นด้วย เดิมทีเดียว Lerner กล่าวว่า การรู้หนังสือจะทำให้ประชาชนเปิดรับสื่อมวลชนมากขึ้นอย่างเดียว

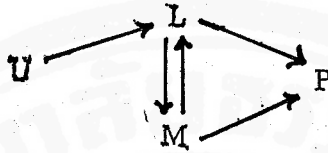
๒. เขตชุมชนนครจะต้องขยายตัว (urbanization) อย่างน้อยที่สุดร้อยละ ๑๐ จึงจะมีผลโดยตรงต่อการยกระดับการรู้หนังสือ ภายหลังจากการขยายตัวของเขตชุมชนนครถึงร้อยละ ๒๕ แล้วผลดังกล่าวก็จะหมดไป

๒๖. Ibid., pp. 46, 59-60.

Frey นักวิจัยทางสังคมศาสตร์ได้เสนอแผนภาพ (diagram) แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชิงเหตุผลของตัวแปรต่าง ๆ ตามแนวความคิดของ Lerner ที่กล่าวไว้ข้างต้นดังนี้^{๒๗}

U → L → M → P

ภาพที่ ๑ แบบเบื้องต้นของ Lerner แสดงให้เห็นทิศทางของการพัฒนาสังคม

ภาพที่ ๒ แบบของ Lerner แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันระหว่างการรู้หนังสือและการเปิดรับสื่อมวลชน

หมายเหตุ : U = Urbanization

L = Literacy

M = Mass Media Exposure

P = Political (and Economic) Participation

★ ถ้าอธิบายแนวความคิดของ Lerner พอสรุปได้ว่ากระบวนการพัฒนาจะเริ่มต้นเมื่อกลุ่มชนเคลื่อนย้ายอพยพจากท้องถื่นชนบท (rural) ไปยังท้องถื่นในเมือง (urban) เมื่อประชาชนรวมตัวกันมากขึ้นในเขตนคร จะช่วยให้ระบบการเรียนรู้ตามโรงเรียนหรือสถานที่ต่าง ๆ เป็นไปโดยสะดวกและง่ายขึ้น ทำให้ระดับการรู้หนังสือและการศึกษาขยายตัวแพร่หลายออกไป เมื่อคนรู้หนังสือมากขึ้นก็จะมีโอกาสรับทราบข่าวสารต่าง ๆ จากสื่อมวลชนมากตามไปด้วยและการรับทราบข่าวสารนี้เองจะช่วยเพิ่มความรู้ความเข้าใจของประชาชนไปในตัวด้วย นอกจากนั้น สื่อมวลชน อันได้แก่หนังสือพิมพ์ นิตยสาร วิทยุ โทรทัศน์ และภาพยนตร์ จะช่วยกระตุ้นให้คนสนใจและเข้าร่วมในกระบวนการพัฒนาทางการเมืองและเศรษฐกิจมากขึ้น การมีส่วนร่วมของประชาชนถือว่าเป็นเป้าหมายสำคัญของสังคมสมัยใหม่^{๒๘}

ประเด็นที่น่าสนใจก็คือว่าตามความคิดของ Lerner นั้น สื่อมวลชน (mass media) มีบทบาทสำคัญที่จะทำให้คนเป็นคนสมัยใหม่ (modern man) หรือไม่ ทั้งนี้เพราะสื่อมวลชนมีผลทำให้คน

๒๗. Frey, *op. cit.*, p. 400

๒๘. Daniel Lerner, "Toward a Communication Theory of modernization," in Lucien W. Pye (ed.), *Communication and Political Development* (Princeton: Princeton University Press, 1963) p. 342.

เรามีทักษะหรือคุณลักษณะที่เรียกว่า "empathy" ความสามารถที่จะวาดภาพบทบาทและหน้าที่ของบุคคลอื่นที่มีตำแหน่งสูงกว่าในสังคมได้ถูกต้อง Lerner ถือว่า ทักษะ empathy นี้ เป็นการเคลื่อนไหวก้าวหน้าทางจิต (psychic mobility) ซึ่งนับว่าสำคัญยิ่งในการเปลี่ยนสภาพบุคคลจากคนโบราณมาเป็นคนสมัยใหม่ตามความคิดของ Lerner นั้น Psychic mobility ถือว่าเป็นแบบ mobility ขั้นสุดท้ายถัดจาก geographic และ social mobilities.

การทดสอบทฤษฎีของ Lerner

ทฤษฎีของ Lerner ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น เป็น "ฉนวน" ก่อให้เกิดการตื่นตัวและการค้นคว้าเกี่ยวกับบทบาทของสื่อมวลชนในการพัฒนาประเทศอย่างมาก นักวิจัยทางสังคมศาสตร์โดยเฉพาะอย่างยิ่งสาขาสื่อมวลชนได้นำทฤษฎีของ Lerner ไปทดสอบในประเทศที่กำลังพัฒนาหลายแห่งด้วยกัน การทดสอบสำคัญซึ่งจะนำมากล่าวในที่นี้กระทำโดย Alker^{๒๙} และ McCrone and Cnudde^{๓๐} วัตถุประสงค์สำคัญในการทดสอบคือต้องการที่จะค้นหา สาเหตุและผล (causality) ระหว่างตัวแปรต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องตามที่ Lerner ได้เสนอแนะไว้ การทดสอบทั้งสองต่างใช้แบบวิเคราะห์ทางสถิติขั้นสูงที่เรียกว่า "path analysis" (วิถีวิเคราะห์) ซึ่งเป็นที่นิยมกันมากในทางสังคมศาสตร์ขณะนี้^{๓๑}

Alker มุ่งทดสอบทฤษฎีดั้งเดิมของ Lerner ซึ่งถือว่าระดับการรู้หนังสือ (literacy) เป็นสาเหตุทำให้ประชาชนเปิดรับสื่อมวลชน (mass media exposure) ดังนั้น ความสัมพันธ์เชิงเหตุผลระหว่างตัวแปรทั้งสองจึงไม่ใช่แบบยคุลวิถี (reciprocal relationship) แต่เป็นแบบวิถีเดียวโดยเริ่มจากระดับการรู้หนังสือมายังการเปิดรับสื่อมวลชน อาศัยข้อสันนิษฐานดังกล่าว

๒๙. Hayward R. Alker, "Causal Inference and Political Analysis," in J. Bernd (ed.), *Mathematical Applications in Political Science* (Dallas: Southern Methodist University Press, 1966),

๓๐. D.J. McCrone and C.F. Cnudde, "Towards a Communications Theory of Democratic Political Development: A Causal Model," *American Political Science Review*, 61, 1967: pp. 72-79.

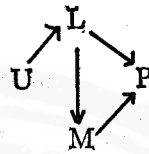
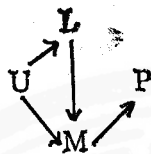
๓๑. For details of path analysis, See Otis Dudley Duncan, "Path Analysis: Sociological Examples," *American Journal of Sociology* 72, 1966: pp. 1-16; Sewall Wright, "Path Coefficients and Regression Coefficients: Alternative or Complementary Concept?" *Biometrics*, 16, 1960: pp. 189-202 and "The Method of Path Coefficients," *Annals of Mathematical Statistics*, 5, 1934, pp. 161-215; Peter M. Blau and Otis D. Duncan, *The American Occupational Structure* (New York: Wiley, 1967); and David R. Heise, "Problems in Path Analysis and Causal Inference," in E.F. Borgatta (ed.), *Sociological Methodology* (San Francisco, Calif.: Jossey-Bass, 1969).

Alker แยกแบบ (model) ของ Lerner ออกได้สามแบบตามแผนภาพข้างล่าง

แบบ A $\rightarrow U \rightarrow L \rightarrow M \rightarrow P$

แบบ B

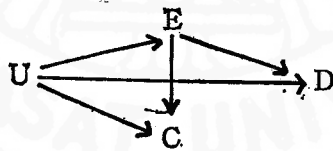
แบบ C

รูปที่ ๓ แบบที่ Alker ใช้ทดสอบทฤษฎีของ Lerner

Alker อาศัยข้อมูลในระดับชาติ (aggregate data) ทำการวิเคราะห์เพื่อทดสอบแบบทั้งสาม ผลการวิเคราะห์ปรากฏว่าแบบแรก (แบบ A) ไม่มีหลักฐานเพียงพอสนับสนุน คงเหลือเฉพาะสองแบบหลัง (แบบ B และ C) เท่านั้น ที่มีหลักฐานสนับสนุนว่าสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริง ดังนั้นจากการวิเคราะห์ครั้งนี้ อาจกล่าวได้ว่า กระบวนการพัฒนาทางสังคมอาจเป็นในลักษณะที่ว่าการขยายตัวของชุมชนนคร (urbanization) มีผลโดยตรงต่อระดับการรู้หนังสือและการเปิดรับสื่อมวลชน หรืออาจเป็นในลักษณะที่ว่า ทั้งระดับการรู้หนังสือและการเปิดรับสื่อมวลชนมีผลทำให้ประชาชนเข้าร่วมในกระบวนการเมืองมากขึ้น

ในขณะเดียวกัน McCrone และ Cnudde แยกแบบพื้นฐานของ Lerner ออกเพื่อทดสอบได้ทั้งหมดหกแบบ รวมทั้งแบบ U-L-M-P ด้วย แบบพื้นฐานที่ McCrone และ Cnudde แยกทดสอบอาจแสดงเป็นแผนภาพได้ดังนี้

ภาพแสดงที่ ๔ แบบพื้นฐานที่ McCrone และ Cnudde แยกทดสอบได้ถึงหกแบบ

McCrone และ Cnudde อาศัยข้อมูลที่เก็บรวบรวมโดย Cutwright ตัวแปรที่ใช้คือ urbanization (U) education (E) communication (C) และ institutional political democracy (D) อีกนัยหนึ่ง McCrone และ Cnudde ทำการวิเคราะห์ปัจจัยต่าง ๆ ที่นำไปสู่การพัฒนาระบบรอบประชาธิปไตย

สรุปการค้นพบของ McCrone และ Cnudde ได้ดังนี้

๑. การขยายตัวของชุมชนนคร (urbanization) จะมีผลโดยตรงต่อการพัฒนาด้านการศึกษาของประชาชน ซึ่งหลังจากนั้น จะช่วยให้การขยายตัวของกิจกรรมการสื่อสาร, เป็นไปอย่างแพร่หลาย

แต่การขยายตัวของชุมชนนครไม่มีผลโดยตรงต่อการขยายตัวของกิจการสื่อสาร (จะมีผลเฉพาะโดยทางอ้อมโดยผ่านการศึกษานั่น)

๒. การพัฒนาด้านการศึกษาจะมีผลต่อการพัฒนาการปกครองระบอบประชาธิปไตยโดยทางอ้อมโดยอาศัยกิจกรรมสื่อสารการติดต่อเป็นตัวกลาง

๓. วิธีการพัฒนาการปกครองระบอบประชาธิปไตยที่สำคัญที่สุดจะเกิดขึ้นโดยทางอ้อม โดยเริ่มจากการขยายตัวของชุมชนนคร ผ่านการศึกษาและการสื่อสารตามลำดับ ดังนั้น การที่จะพัฒนาการเมืองระบอบประชาธิปไตยให้ได้ผลนั้น จึงจำเป็นที่จะต้องปรับปรุงระบบการศึกษาและการสื่อสารโดยเฉพาะอย่างยิ่ง สื่อมวลชนเสียก่อน

สรุปได้ว่า การค้นพบของ McCrone และ Cnudde สนับสนุนแนวความคิดพื้นฐานของ Lerner เสียส่วนมาก อย่างไรก็ตาม McCrone และ Cnudde ได้เสนอแนะว่ายังมีปัจจัยสำคัญอย่างอื่นอีกที่สมควรนำมาพิจารณาประกอบในการพัฒนาทางการเมืองและควรได้แบ่งไว้ชัดเจนในแบบเพื่อการทดสอบและแก้ไขปรับปรุงต่อไป

๒) Diffusion Research (นวกรรม)

ในสาขาวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน การค้นคว้าเกี่ยวกับกระบวนการ diffusion of innovations (นวกรรม) ได้ทำกันมานานแล้วและเป็นที่ยอมรับแพร่หลายมาก แม้การค้นคว้า diffusion จะแยกเป็นอิสระต่างหากจากการค้นคว้า Media effects ตามที่กล่าวมาแล้ว ผลการค้นพบเท่าที่ผ่านมามีลักษณะคล้ายคลึงกันมากทีเดียว^{๓๒} ยิ่งในการวิเคราะห์บทบาทสื่อมวลชนในการพัฒนาประเทศแล้วแทบจะแยก diffusion research และ media effects research ออกจากกันได้ยาก

ตามคำนิยามที่ให้ไว้โดย Katz และ Levin คำว่า Diffusion Research หมายถึงการค้นคว้าเกี่ยวกับ (๑) การรับ (๒) ในช่วงเวลาหนึ่ง (๓) แนวความคิดใหม่ (๔) โดยบุคคลหรือกลุ่มบุคคล (๕) โดยอาศัยสื่อสารการติดต่อ (๖) ซึ่งขึ้นอยู่กับโครงสร้างของสังคม และ (๗) ระบบวัฒนธรรมและค่านิยมทางสังคมด้วย^{๓๓} ต่อมา Rogers ได้ดัดแปลงและย่อคำนิยามดังกล่าวเหลือไว้

๓๒. See, Elihu Katz, "Communication Research and the Image of Society Convergence of Two Traditions," *American Journal of Sociology*, 65 : 5, 1690, reprinted in Lewis A. Dexter and David M. White (eds.) *People, Society and Mass Communications* (New York : The Free Press, 1964) pp. 110-124.

๓๓. Elihu Katz, Martin Levin and Herbert Hamilton, "Traditions of Research on the Diffusion of Innovation," *American Sociological Review*, 28 : 2, 1963 pp. 237-252.

แต่เพียงองค์ประกอบสำคัญสี่ประเด็นคือ (๑) แนวความคิด หรือข้อปฏิบัติตัวใหม่ (๒) ซึ่งส่งผ่านสื่อการติดต่อ (๓) ในช่วงเวลาหนึ่ง (๔) ไปยังสมาชิกในสังคม^{๓๔} พิจารณาจากองค์ประกอบของกระบวนการ diffusion แล้วจะเห็นว่าการสื่อสารเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้แนวความคิดใหม่กระจายแพร่หลายไปในสังคมต่าง ๆ

ในการค้นคว้าเกี่ยวกับสื่อสารมวลชนและการพัฒนาประเทศ Rogers ได้รับการยกย่องว่าเป็น “ผู้นำ” ในการวิจัยโดยอาศัยหลัก diffusion เช่นเดียวกับที่ Lerner เป็นผู้นำในการบุกเบิกค้นคว้า Media effect ตามที่กล่าวมาแล้ว ถ้าพิจารณาโดยละเอียดจะพบว่า Rogers ได้รับอิทธิพลในด้านความคิดมาจาก Lerner แบบและตัวแปรต่าง ๆ ที่เขาใช้ในการค้นคว้าต่างหยาบยืมและดัดแปลงมาจากทฤษฎีของ Lerner เสียส่วนมาก เพียงแต่ Rogers วิเคราะห์ปัญหาในแง่ของ diffusion research อีกบุคคลหนึ่งซึ่งน่ากล่าวถึงคือ Paul J. Deutschmann^{๓๕} นักวิจัยการสื่อสารระหว่างประเทศซึ่งมีส่วนสร้างความก้าวหน้าให้แก่วงการนี้อย่างมาก Deutschmann ได้รับอิทธิพลโดยตรงจาก Lerner และคิดแบบการค้นคว้าของตัวเองทำการทดสอบที่ประเทศในลาตินอเมริกา แบบและการค้นคว้าของ Deutschmann มีอิทธิพลต่อ Rogers และนักวิจัยคนอื่น ในยุคนี้อย่างมาก

แบบหรือ “พาราไดม์” (Paradigm) ของ Rogers มุ่งอธิบายหน้าที่ของสื่อมวลชนกับกระบวนการที่ทำให้บุคคลในสังคมโบราณกลายเป็นคนสมัยใหม่ (modernization) Rogers สนใจเป็นพิเศษที่จะวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างการเปิดรับสื่อมวลชน (mass media exposure) และตัวแปรอื่นซึ่งถือว่าเป็นคุณลักษณะของคนสมัยใหม่ เช่น political knowledge (ความรู้ด้านการเมือง) innovativeness (การตัดสินใจรับแนวความคิดใหม่ก่อนคนอื่น) และ achievement motivation (พลังกระตุ้นให้ประสบความสำเร็จ) Rogers จำแนกตัวแปรต่าง ๆ ออกเป็น “antecedents” (“ตัวแปรต้น”) “consequences” (“ตัวแปรผล”) และ “intervening” (“ตัวแปรกลาง”) บางครั้งดูเหมือนจะเป็นการยากที่จะเข้าใจแบบการวิเคราะห์ของ Rogers เพราะตำแหน่งของตัวแปรบางตัวเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ยกตัวอย่างเช่น ในบทความที่ตีพิมพ์ในปี ค.ศ. ๑๙๖๕ Rogers ถือว่า Mass media exposure เป็นเฉพาะ intervening variable (ตัวแปรกลาง) เท่านั้น แต่ในหนังสือที่ตีพิมพ์ในปี ค.ศ. ๑๙๖๙ mass media exposure เป็นทั้ง antecedent และ intervening variables (ตัวแปรต้นและตัวแปรกลาง) อย่างไรก็ตาม พาราไดม์ของ Rogers ที่บอกถึงความสัมพันธ์ของตัวแปรต่าง ๆ อาจแสดงเป็นแผนภาพได้ดังนี้^{๓๖}

๓๔. Rogers and Shoemaker, *op. cit.*, p. 18.

๓๕. Paul J. Deutschmann, “The mass Media in an Under developed Village,” *Journalism Quarterly*, 40, 1963, pp. 23-35.

๓๖. Rogers with Svenning, *op. cit.*, p. 50.

ANTECEDENTS**INTERVENING****CONSEQUENCES**

1. Literacy

1. Empathy

1. Innovativeness

2. Mass Media Exposure

2. Achievement Motivation

2. Political Knowledge

3. Cosmopoliteness

3. Fatalism

3. Aspirations

✓ ภาพแสดงที่ ๕ พาราไดม์ของ Rogers แสดงความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง กับ modernization

ถ้าพิจารณาในแง่ของกระบวนการการสื่อสารนวัตกรรม (innovation diffusion) อาจอธิบาย พาราไดม์ของ Rogers ได้ว่าแนวความคิดใหม่จากโลกภายนอกได้กระจายแทรกซึมเข้าไปสู่ภายใน ระบบสังคมโบราณ (ในที่นี้หมายถึงกลุ่มชาวนาในละตินอเมริกา) ดังนั้น จะสังเกตเห็นว่าตัวแปร antecedents มีลักษณะเกี่ยวข้องกับโลกภายนอก ส่วนตัวแปร Consequences เป็นคุณลักษณะของ คนสมัยใหม่ซึ่งถือเป็นเป้าหมายในการพัฒนาคนในสังคมโบราณ

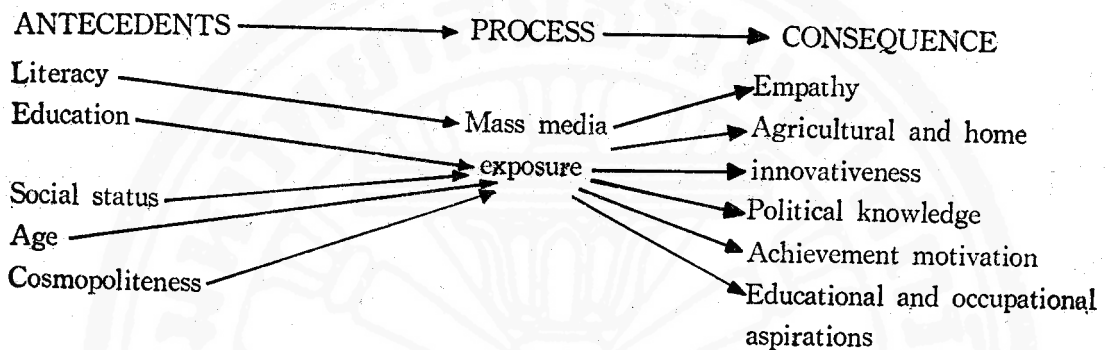
พิจารณาจากตำแหน่งและทิศทางของความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรทั้งหมด จะเห็นได้ว่า พาราไดม์ของ Rogers กำหนดความสัมพันธ์เชิงเหตุ-ผล (causal relationships) ระหว่างการเปิด รับสื่อมวลชนและตัวแปรอื่นเอาไว้ ถึงแม้ว่า Rogers จะไม่ยอมรับความจริงข้อนี้

Rogers ทดสอบพาราไดม์ของเขาโดยอาศัยข้อมูลจากประเทศโคลัมเบีย ก็เนีย อินเดียและ เดอร์รี่ ผลการวิเคราะห์แสดงว่าตัวแปรที่เกี่ยวข้องในพาราไดม์มีความสัมพันธ์กันอย่างดีตามที่คาด หมายไว้ ในขณะเดียวกัน มีหลักฐานแสดงว่าตัวแปร intervening มีผลเชิงปฏิกริยาโต้ตอบ (interactive effect) กับตัวแปร antecedents และ consequences ด้วย อย่างไรก็ตามเป็นที่น่า สังเกตว่า ข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับลำดับเวลา (time-order) ของตัวแปรต่าง ๆ ทำให้การวิเคราะห์ เสี่ยงต่อการผิดพลาดได้ง่าย

สรุปแนวความคิดของ Rogers เกี่ยวกับกระบวนการทำให้คนทันสมัย (modernization) ได้ว่า การรู้หนังสือ (literacy) การเปิดรับสื่อมวลชน (mass media exposure) และ การติดต่อกับสังคมภายนอก (cosmopoliteness) ต่างมีส่วนช่วยให้บุคคลที่ยังล้าหลังได้มีโอกาสเผชิญกับแนว ความคิดและสิ่งแปลก ๆ ใหม่ ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากภายนอกสังคมของตนเอง ผลจากการเผชิญ กับแนวความคิดใหม่บวกกับพลังผลักดันของคุณลักษณะทางจิตวิทยาบางอย่างเช่น empathy achievement motivation และ fatalism จะทำให้บุคคลดังกล่าวแสวงหาความรู้ทางการเมือง (political knowledge) มีความทะเยอทะยานต้องการประสบความสำเร็จ (aspirations) และกล้าเสี่ยงตัดสินใจ รับแนวความคิดหรือสิ่งของใหม่ก่อนบุคคลอื่น (innovativeness) การที่บุคคลมีคุณลักษณะเช่นที่

กล่าวตอนหลังนี้ แสดงว่าได้เปลี่ยนเป็นคนสมัยใหม่ (modern man) แล้ว ดังนั้นสื่อมวลชนจึงถือว่าเป็นปัจจัยขั้นต้น (antecedent) หรือปัจจัยแทรกซ้อน (intervening) ที่ทำให้คนทันสมัยหรือเป็นสมัยใหม่

เกี่ยวกับบทบาทของสื่อมวลชนในกระบวนการทำให้คนทันสมัย (modernization) นี้ ต่อมา Rogers ได้เน้นความสำคัญของสื่อมวลชนในฐานะที่เป็นปัจจัยแทรกซ้อนหรือตัวแปรกลาง (intervening variable) พาราไดม์ของ Rogers แสดงเป็นแผนภาพได้ดังนี้^{๓๗}

รูปแสดงที่ ๖ พาราไดม์ของ Rogers เกี่ยวกับบทบาทของสื่อมวลชนในกระบวนการทำคนให้ทันสมัย (modernization)

พาราไดม์ข้างบนนี้แสดงให้เห็นว่าสื่อมวลชนเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้คนล้าหลังกลายเป็นคนสมัยใหม่ บุคคลที่มีการศึกษา สามารถอ่านออกเขียนได้ เป็นที่เคารพนับถือทางสังคม มีอายุพอสมควรและมีการติดต่อกับสังคมภายนอก มักรับฟังข่าวสารจากสื่อมวลชน และสื่อมวลชนนี้เองมีผลทำให้บุคคลนั้นมีคุณลักษณะเยี่ยงคนสมัยใหม่ทั่วไป กล่าวคือ สามารถรวมบทบาทของคนอื่นได้ กล่าวตัดสินใจรับแนวความคิดใหม่มีความรู้ทางการเมือง มีความต้องการประสบความสำเร็จและทะเยอทะยานในด้านการศึกษาและอาชีพตามพาราไดม์ของ Rogers นี้ ถ้าฟังเพียงบุคคลมีการศึกษาดี มีฐานะทางสังคม และมีการติดต่อกับสังคมภายนอกแต่ขาดการเปิดรับสื่อสารมวลชนแล้วอาจเปลี่ยนสภาพเป็นคนสมัยใหม่ได้หรือไม่เปลี่ยนแปลงเลยก็ได้

บททวนแนวความคิดพื้นฐานเกี่ยวกับการพัฒนา

ได้เกริ่นไว้ตอนต้นแล้วว่า แนวความคิดพื้นฐานเกี่ยวกับการพัฒนามีอิทธิพลต่อแนวความคิดเกี่ยวกับบทบาทของสื่อสารมวลชนในการพัฒนาประเทศอยู่มากทีเดียว จะพิจารณาเห็นว่า เท่าที่

๓๗. Ibid., p. 102.

ผ่านมานั้น แบบ (Model) ที่ใช้อธิบายกระบวนการพัฒนาซึ่ง Kunkel เรียกว่า “Psychodynamic models” เป็นที่ยอมรับและปฏิบัติตามกันอย่างแพร่หลายในประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก แบบ Psychodynamic models นี้สอดคล้องเป็นอย่างดีกับแนวความคิดเกี่ยวกับการสื่อสารพัฒนาการตามที่อธิบายมาแล้ว ไม่ว่าจะเป็น media effect approach ซึ่งมี Lerner เป็นผู้นำ หรือเป็น diffusion approach ซึ่งมี Rogers เป็นผู้นำ สรุปแนวความคิดดังกล่าวก็คือว่า การพัฒนาประเทศนั้นประเด็นสำคัญอยู่ที่การเปลี่ยนแปลงความเชื่อถือ คุณค่าสังคมและทัศนคติของบุคคลในสังคมโบราณ สื่อมวลชนถือว่าเป็นเครื่องมือชักจูง (persuasive tools) ให้ประชาชนเปลี่ยนคุณค่านิยมและทัศนคติเก่าโบราณนั้นเสีย ✓

ในปัจจุบัน แนวความคิดแรกได้ถูกวิพากษ์วิจารณ์และโจมตีอย่างหนัก ข้อกล่าวหาสำคัญประการหนึ่งคือว่าแนวความคิดแรกนี้ตั้งอยู่บนข้อสันนิษฐานเบื้องต้น (basic assumption) ที่ว่า คนเราโดยธรรมชาติแล้วเป็นผู้ที่ไร้เหตุผล (irrational) และถือเอาอารมณ์เป็นที่ตั้ง ดังนั้น จึงเป็นการง่ายที่จะเปลี่ยนแปลงทัศนคติและค่านิยมของคนเพื่อประโยชน์แก่การพัฒนาประเทศ และสื่อมวลชนสามารถที่จะใช้ชักจูงและแนวโน้มโน้มน้าวให้คนคล้อยตามได้

ในขณะที่แนวความคิดแรกถูกโจมตีอย่างหนัก แนวความคิดที่สองซึ่ง Kunkel เรียกว่า Behavioral models ก็ได้รับความสนใจและนำไปทดลองตามประเทศต่าง ๆ หลายแห่ง ความจริงแล้วได้มีแนวความคิดที่สามซึ่งเรียกว่า Synthesis models แต่วยังไม่เป็นที่ยอมรับและขนาดการค้นคว้าอย่างจริงจัง จึงจะยังไม่นำมากล่าวในที่นี้

ดังได้กล่าวในตอนต้นแล้วว่า Behavioral models นั้นมีลักษณะตรงข้ามกับ Psychodynamic models คือถือว่าสภาพสิ่งแวดล้อม (environment) เป็นปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของมนุษย์ดังนั้นการพัฒนาบุคคลนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องปรับปรุงสภาพสิ่งแวดล้อมเสียก่อน แล้วบุคคลก็จะพยายามปรับตัวแก้ไขพฤติกรรมของตัวเองตามไปด้วย ในกรณีเช่นนี้ หน้าที่สำคัญของสื่อมวลชนแทนที่จะเป็นการชักจูง (persuasion) ให้คนเปลี่ยนแปลงทัศนคติกลับเป็นการเสนอข่าวสาร (information) เกี่ยวกับข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นในสังคมเพื่อประชาชนจะได้นำไปใช้ประกอบในการตัดสินใจที่จะกระทำการต่าง ๆ ข่าวสารที่เป็นประโยชน์นั้นจะต้องเป็นเรื่องเกี่ยวกับสภาพสิ่งแวดล้อมหรือปัญหาที่ใกล้ชิดและเกี่ยวข้องโดยตรงกับข้อโดยตรงกับชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนในแต่ละแห่ง

ข้อสันนิษฐานเบื้องต้นของ Behavioral models นี้ถือว่าคนเราโดยธรรมชาติแล้วเป็นผู้ที่มีเหตุผล (rational) มากกว่าที่จะเป็นผู้ที่ไร้เหตุผล (irrational) เหมือนอย่างทีกล่าวนำมาแล้ว ดังนั้น

คนเราย่อมสามารถที่จะพิจารณาและตัดสินใจเกี่ยวกับปัญหาหรือเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องได้ สื่อสารมวลชนจึงควรทำหน้าที่เสนอข่าวสารและข้อเท็จจริงเกี่ยวกับปัญหานั้น ๆ เพื่อประโยชน์แก่ การตัดสินใจของประชาชนให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้

ในสาขาวิชาที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนานั้น ได้ปรากฏหลักฐานแสดงให้เห็นว่าประชาชนทั่วไป แม้กระทั่งชาวนาในประเทศด้อยพัฒนาก็เป็นผู้ที่มีเหตุผล Theodore Schultz นักเศรษฐศาสตร์เป็นผู้หนึ่งที่ได้นำข้อเท็จจริงเรื่องนี้ และการค้นพบของเขาได้รับการกล่าวอ้างถึงในวงวิชาการอย่างแพร่หลาย^{๓๘} Schultz พบว่าชาวนาในประเทศที่ยังล้าหลังนั้นรู้จักใช้เครื่องมือเครื่องมือและวิธีการต่าง ๆ ในการประกอบอาชีพมานานแล้ว ความจริงชาวนาเหล่านี้ได้ดำเนินจัดสรรปันส่วนที่ดิน แรงงาน และทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ ได้ผลดีอยู่แล้ว ผลผลิตที่ได้ก็อยู่ในเกณฑ์เป็นที่น่าพอใจ ถ้าเปรียบเทียบกับแรงงานและทุนที่ใช้ ฉะนั้นปัญหาจึงมิใช่อยู่ที่การแก้ไขความรู้สึกหรือทัศนคติของชาวนาแต่อยู่ที่การเพิ่มผลผลิตโดยอาศัยวิธีการสมัยใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการฝึกฝนทักษะ (skill) ของชาวนา

ในวงการสื่อสารพัฒนาการมีนักวิชาการหลายท่านสนับสนุนข้อสันนิษฐานและแนวความคิดข้างต้นและเสนอแนะให้มีการเปลี่ยนแปลงวิธีการใช้สื่อสารมวลชนเสียใหม่เหมาะสมลักษณะของการพัฒนาความเห็นส่วนใหญ่แนะว่า บทบาทสำคัญของสื่อมวลชนนี้ ควรจะมุ่งให้บริการข่าวสารที่จำเป็นเกี่ยวกับงานพัฒนาที่ดำเนินคดีอยู่และโอกาสหรือผลประโยชน์ที่ประชาชนจะพึงได้รับจากการพัฒนานั้น ทั้งนี้เพื่อประชาชนได้ตระหนักถึงความสำคัญของการพัฒนาและเกิดความสนใจที่จะเข้ามามีส่วนร่วมด้วย สื่อสารมวลชนควรจะได้เสนอแนะวิธีต่าง ๆ ที่ประชาชนพึงจะทราบเกี่ยวกับการเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาเช่นลักษณะของงานที่เปิดโอกาสให้ประชาชนทำ และระดับความรู้ความสามารถที่ต้องการสื่อสารมวลชนอาจจะเสนอแนะให้ประชาชนทดลองข้อปฏิบัติสิ่งของหรือแนวความคิดใหม่ แต่ควรละเว้นที่จะอบรมสั่งสอนให้เป็นคน “สมัยใหม่” (modern man)

สื่อสารมวลชนจะปฏิบัติหน้าที่ตามที่กล่าวข้างต้นได้ผลเต็มที่ ก็ต่อเมื่อได้มีการวางแผนการใช้สื่อประเภทต่าง ๆ ในระดับนโยบาย โดยถือเป็นส่วนหนึ่งของแผนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ การใช้สื่อมวลชนโดยแยกเป็นอิสระต่างหากจากแผนการพัฒนาประเทศจะไม่ก่อให้เกิดประโยชน์อะไรเลย กล่าวอีกนัยหนึ่ง สื่อมวลชนควรทำหน้าที่ในฐานะตัวสนับสนุนให้เป้าหมายการ

๓๘. See, Theodore W. Schultz, *Transforming Traditional Agriculture* (New Haven, Connecticut : Yale University Press, 1964).

พัฒนาประเทศสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ดังนั้นรัฐบาลในประเทศที่กำลังพัฒนาจึงควรจะได้พิจารณาวางแผนการใช้สื่อมวลชนเพื่อการพัฒนาควบคู่ไปกับการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

๐/ ในวงการวิจัยสื่อสารมวลชน ได้มีการค้นพบเมื่อไม่นานมานี้ว่าประชาชนบทในประเทศที่กำลังพัฒนาอาศัยสื่อมวลชนเป็นแหล่งสำคัญในการรับข่าวสารเกี่ยวกับโอกาสการทำงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาแม้ในชุมชนที่ประชาชนยังยึดมั่นอยู่กับค่านิยมและทัศนคติแบบโบราณ สื่อมวลชนมีประโยชน์อย่างมากในการเผยแพร่ข่าวสาร และเสริมสร้างทักษะให้แก่ประชาชน จากหลักฐานนี้แสดงให้เห็นแก่ประชาชน จากหลักฐานนี้แสดงให้เห็นว่า สื่อมวลชนสามารถใช้เสริมสร้างความรู้ความเข้าใจแก่ประชาชนเกี่ยวกับงานพัฒนา โดยไม่ต้องพะวงถึงการเปลี่ยนแปลงทัศนคติหรือค่านิยมแบบโบราณ^{๓๙} ✓ ๐

๐ ตอน ๕

สื่อสารมวลชนและการพัฒนาในประเทศไทย

ในประเทศไทยแม้จะกล่าวถึงบทบาทของสื่อมวลชนในการพัฒนาอย่างแพร่หลาย แต่ความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องนี้ยังจำกัดและค่อนข้างจะสับสนอยู่มาก การค้นคว้าวิจัยในด้านนี้เท่าที่ผ่านมาไม่ได้แยกแยะวิเคราะห์ประเด็นสำคัญต่าง ๆ ให้เห็นชัด เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการองค์ประกอบหรือหน้าที่ของสื่อมวลชนกับการพัฒนาระดับสังคมหรือระดับบุคคล นอกจากนี้ยังขาดการอ้างอิงและทดสอบทฤษฎีหรือแบบที่เหมาะสม^{๔๐} ในขณะนี้จึงไม่ปรากฏหลักฐาน (empirical evidence) พอที่จะแสดงให้เห็นชัดว่า สื่อมวลชนมีบทบาทหรือผลต่อการพัฒนาประเทศหรือไม่ อย่างไร

ในที่นี้ ผู้เขียนจะกล่าวถึงเฉพาะการศึกษาค้นคว้าทางวิทยาศาสตร์ที่ทดสอบทฤษฎีแบบหรือพาราไดม์ที่เกี่ยวข้องกับสื่อสารมวลชนและการพัฒนาตามที่ได้อธิบายมาแล้วในตอนต้น ทั้งนี้เพื่อตรวจสอบว่ามีหลักฐานสนับสนุนหรือคัดค้าน สมมุติฐาน หรือข้อเสนอที่เกี่ยวข้องหรือไม่เพียงไร การทำเช่นนี้ จะช่วยให้ความเข้าใจบทบาทของสื่อมวลชนในการพัฒนาประเทศได้กระจ่างชัดขึ้น

๓๙ See, Marion R. Brown, "Communication and Agricultural Development: A Field Experiment," *Journalism Quarterly*, 67, 1970: pp. 725-34; and James E. Grunig "Information and Decision Making in Economic Development," *Journalism Quarterly* 66, 1969, pp. 565-75.

๔๐. กุ สุวาทิ สวัสดิศรี "สื่อสารมวลชนกับประชาธิปไตยในประเทศไทย" ตีพิมพ์ไว้ใน *วันนักข่าว* ๕ มีนาคม ๒๕๑๘ และ เกษม ศิริสัมพันธ์ "สื่อสารมวลชนกับการพัฒนาทางการเมือง" ใน *อมร วัชราสัยย์ และชัชติยา กรวรรณสูตร (เรียบเรียง) ทฤษฎีและแนวความคิดในการพัฒนาประเทศ* (พระนคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๐๘

ตามที่กล่าวมาแล้ว แนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาประเทศและบทบาทของสื่อมวลชนที่ยึดถือกันในประเทศแถบยุโรปและสหรัฐอเมริกาได้แผ่กระจายเข้ามามีอิทธิพลในประเทศที่กำลังพัฒนามากพอสมควรทีเดียว ในประเทศไทยเอง เป็นที่น่าสังเกตว่าแนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาและหน้าที่ของสื่อมวลชนมีลักษณะคล้ายคลึงกับแบบที่ Kunkel เรียกว่า "Psychodynamic model" อย่างมาก คือเชื่อว่าการเปลี่ยนแปลงทัศนคติและค่านิยมโบราณ (traditional attitudes and values) ของคนนั้น เป็นสาระสำคัญในการพัฒนาและถือเป็นภาระหน้าที่สำคัญโดยตรงของสื่อมวลชน

ดังนั้น จึงไม่น่าเป็นที่แปลกใจว่า ทฤษฎี แบบหรือพาราไดม์ที่นำมาทดสอบในประเทศไทยนั้นล้วนแต่เลียนแบบมาจากสหรัฐอเมริกาและยุโรปทั้งสิ้นทฤษฎีที่รู้จักมักคุ้นอย่างดีก็คือ ทฤษฎีของ Lerner และ Rogers ตามที่อธิบายมาแล้ว

๑) ทฤษฎีของ Lerner

เมื่อร่วมยี่สิบปีมาแล้ว ศาสตราจารย์ชาวอเมริกันชื่อ James N. Mosel ได้ศึกษาแบบแผนของสื่อสารมวลชนในประเทศไทยในฐานะเป็นสื่อสอนสมาชิกในสังคมให้เข้าใจพฤติกรรมทางการเมือง (political socialization)^{๔๑} ในการศึกษาครั้งนี้ Mosel ได้พยายามทดสอบทฤษฎีของ Lerner ไปด้วย แต่การทดสอบของ Mosel มีข้อบกพร่องอยู่มาก ประเด็นสำคัญที่สุด Mosel ไม่ได้ยกทฤษฎีของ Lerner ทั้งหมดมาทดสอบเพียงแต่หยิบยกสมมุติฐานหรือข้อเสนอบางตอนมาทำการตรวจสอบ และสมมุติฐานที่ยกมานั้นก็คลาดเคลื่อนจากที่ Lerner เสนอไว้ในทฤษฎีดั้งเดิม ผลการค้นพบของ Mosel จึงยังถือเป็นหลักฐานที่สมบูรณ์และเป็นข้อยุติไม่ได้

ว่าตามเนื้อผ้าแล้ว ข้อบกพร่องของ Mosel ในประเด็นนี้เป็นเรื่องที่น่าเห็นใจ Mosel คงได้ตระหนักชัดถึงแนวความคิดของ Lerner แต่ไม่มีข้อมูล (data) เพียงพอที่จะนำมาวิเคราะห์เพื่อทดสอบทฤษฎีนั้น ทั้งนี้เพราะ Mosel อาศัยข้อมูลทุติยภูมิ (secondary data) ที่รวบรวมมาจากแหล่งต่าง ๆ ข้อมูลบางเรื่องเช่นปริมาณจำหน่ายหนังสือพิมพ์และการขยายตัวของวิทยุโทรทัศน์ไม่มีการเก็บรวบรวมไว้เป็นหลักฐาน

สมมุติฐานสำคัญประการหนึ่งซึ่ง Mosel ทำการทดสอบคือความสัมพันธ์ระหว่างการขยายตัวของชุมชนนคร (urbanization) กับการที่เข้าร่วมในทางการเมืองของประชาชน (political part-

^{๔๑}. James N. Mosel "Communication Patterns and Political Socialization in Transitional Thailand," in Lucian W. Pye (ed) *Communications and Political Development*. (Princeton: Princeton University Press, 1963) pp. 184-228.

icipation) ซึ่งอาศัยการลงคะแนนเสียง (voting) เป็นเครื่องชี้เกี่ยวกับสมมติฐานข้อนี้ Lerner ไม่ได้บ่งไว้แน่ชัดแต่นักวิชาการคนอื่น เช่น McCrone และ Cnudde พบว่าการเปลี่ยนสภาพจากสังคมชนบทเป็นสังคมนครมีผลโดยตรง (direct effect) แต่การลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง กล่าวคือ ในตัวเมืองนั้นประชาชนจะลงคะแนนเสียงเลือกตั้งมากกว่าในชนบท Mosel พบว่าในประเทศไทย สมมติฐานดังกล่าวดูเหมือนจะไม่เป็นความจริง Mosel ตั้งข้อสังเกตว่าอัตราเฉลี่ยในการลงคะแนนเสียงของคนไทยภายหลังที่เปลี่ยนการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นระบอบประชาธิปไตยเปรียบเทียบกับแล้วสูงกว่าในประเทศแถบตะวันออกกลาง และมีส่วนใกล้เคียงกับประเทศแถบ ๑ ตะวันตก แต่เป็นที่น่าแปลกใจว่า ในเขตเมืองหลวงคือพระนคร-ธนบุรี อัตราเฉลี่ยในการลงคะแนนเสียงต่ำกว่าในต่างจังหวัด ดังนั้นลักษณะการขยายตัวของชุมชนนครจึงมีความสัมพันธ์เชิงลบกับการเข้าร่วมทางการเมืองของประชาชนสาเหตุอาจเป็นเพราะว่าในต่างจังหวัดนั้นการติดต่อสื่อสารแบบตัวต่อตัว (Interpersonal Communication) มีส่วนชักจูงให้ประชาชนไปลงคะแนนกันมากและการที่ไปลงคะแนนเสียงตามที่สาธารณะนั้น ประชาชนต่างจังหวัดมักถือว่าเป็นการชุมนุมคล้ายกับงานมหกรรมอย่างหนึ่ง ๐

Mosel ไม่ได้วิเคราะห์อิทธิพลของระดับการรู้หนังสือ (literacy) และการเปิดรับสื่อมวลชน (mass media exposure) ที่มีต่อการลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง แต่ได้กล่าวเป็นเชิงแนะว่าในเขตพระนคร-ธนบุรี อัตราการรู้หนังสือและโอกาสที่ประชาชนจะทราบข่าวสารจากสื่อมวลชนนั้นมีมากกว่าในต่างจังหวัด ดังนั้นจึงน่าจะมีผลโดยตรงต่อการลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง แต่ผลก็ปรากฏตามที่กล่าวมาแล้วคือ ประชาชนในเขตพระนคร-ธนบุรี โดยเฉลี่ยแล้วลงคะแนนเสียงเลือกตั้งกันน้อย

นอกจากการเลือกตั้งแล้ว Mosel ยังได้วิเคราะห์คุณลักษณะทางจิตวิทยาซึ่ง Lerner เรียกว่า “self potency” -- ขอบเขตที่บุคคลเชื่อว่าเขาสามารถควบคุมวิถีชีวิตของตัวเองและตัดสินใจปัญหาต่าง ๆ ด้วยตัวเองได้ Self potency นี้มีลักษณะเกี่ยวโยงถึง EMPATHY โดยต่างก็เป็นสัญลักษณ์ของบุคคลในสังคมสมัยใหม่ Mosel พบว่าโดยทั่วไปแล้วคนไทยส่วนใหญ่ยังเชื่อว่าตนเองสามารถตัดสินใจปัญหาต่าง ๆ ด้วยตัวเองได้ ไม่ว่าจะเป็นปัญหาทางการเมืองหรือเศรษฐกิจ Mosel พบด้วยว่าประชาชนในเขตพระนคร-ธนบุรีมีลักษณะ self potency มากกว่าประชาชนในต่างจังหวัด^{๔๒} ถ้าอธิบายในแง่ของความเป็นคนสมัยใหม่ก็คงหมายความว่าคนในเขตนครหลวงพัฒนาเป็นคนสมัยใหม่มากกว่าในต่างจังหวัด

๔๒. Ibid., pp. 223-224.

จากการวิเคราะห์ของ Mosel พอสรุปได้ว่าการขยายตัวของชุมชนนคร (urbanization) มีผลโดยตรงต่อระดับการรู้หนังสือ การรับข่าวสารจากสื่อมวลชน และคุณลักษณะที่ทำให้เป็นคนสมัยใหม่ แต่มีผลเชิงลบต่อการลงคะแนนเสียงเลือกตั้งหมายความว่าประชาชนในเขตพระนคร-ธนบุรีมีระดับการอ่านออกเขียนได้และโอกาสเปิดรับสื่อสารมวลชนตลอดจนเป็นคนสมัยใหม่มากกว่าประชาชนในต่างจังหวัด แต่ว่าประชาชนในต่างจังหวัดมีส่วนร่วมทางการเมืองโดยการลงคะแนนเสียงเลือกตั้งมากกว่าประชาชนในเมืองหลวง

๒) ทฤษฎีของ Rogers

ในขณะนี้ไม่ปรากฏว่ามีกรณีศึกษาใดในเมืองไทยที่มุ่งทดสอบทฤษฎีหรือพาราไดม์ของ Rogers ตามที่อธิบายมาแล้วข้างต้น แต่มีหลักฐานจากการวิเคราะห์ข้อมูลและการค้นคว้าด้านอื่นซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องกับแนวความคิดของ Rogers อย่างมาก

การวิเคราะห์ข้อมูลของศาสตราจารย์ Mosel ตามที่กล่าวแล้วข้างต้นได้วิเคราะห์ผลของสื่อสารมวลชนที่มีต่อการรับ (adoption) ข้อปฏิบัติสิ่งของหรือแนวความคิดใหม่ (innovations) หรือที่เรียกว่า “นวัตกรรม” โดยอาศัยข้อมูลที่ได้จากการสำรวจวิจัยที่หมู่บ้านบางชั้นเมื่อประมาณห้าปีล่วงหน้า^{๔๓} แม้การวิเคราะห์ ไม่ได้ทดสอบผลที่มีต่อขั้นตอนของกระบวนการรับหรือการตัดสินใจ (adoption or innovation decision process) อันสืบเนื่องมาจากสื่อมวลชน แต่มีหลักฐานบางประเด็นที่น่าสนใจ Mosel พบว่าการเปิดรับสื่อมวลชนประเภทวิทยุและภาพยนตร์มีความสัมพันธ์กับการตัดสินใจใช้เครื่องยนต์ (motor) และ คลินิก (clinic) เนื่องจากการวิเคราะห์ครั้งนี้อาศัยสหสัมพันธ์ธรรมดา (simple correlation) จึงเป็นการยากที่จะสรุปเชิงเหตุผลว่าการรับฟังวิทยุและการดูภาพยนตร์มีส่วนทำให้ประชาชนตัดสินใจรับข้อปฏิบัติและสิ่งของดังกล่าวด้วย

อีกประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจจากการวิเคราะห์ข้อมูลชุดเดียวกันคือ ปรากฏหลักฐานชัดว่าสื่อมวลชนประเภทวิทยุและหนังสือพิมพ์มีผลสามารถยกระดับความรู้ของประชาชนในเขตชนบทได้ ผลของสื่อมวลชนปรากฏชัดมากในกลุ่มประชาชนที่มีระดับการศึกษาต่ำ^{๔๔} หลักฐานนี้แสดงว่าสื่อมวลชนสามารถใช้แทนระบบการศึกษาในโรงเรียนในการเพิ่มพูนความรู้แก่ประชาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มที่มีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมค่อนข้างต่ำ อีกนัยหนึ่งสื่อมวลชนอาจช่วยลดช่องว่างด้านความรู้หรือข่าวสารระหว่างกลุ่มบุคคลชั้นสูงและชั้นต่ำได้ ซึ่งปัญหานี้เรียกว่า (knowledge or information gaps)

^{๔๓}. Ibid., pp. 189-190.

^{๔๔}. See Rose K. Goetsen and Max Ralis, *Factors Relating to Acceptance of Innovations in Bang Chan Thailand*, Data Paper No. 24, Southeast Asia Program, Cornell University, Ithaca, N.Y., 1957.

นอกจากผลการวิจัยดังกล่าวแล้ว ยังมีการวิจัยอื่นอีก ที่ปรากฏว่าสื่อมวลชนมีอิทธิพลโดยตรงในการยกระดับความรู้เกี่ยวกับการพัฒนาประเทศของประชาชน ขึ้นนั้นว่าสื่อมวลชนมีส่วนช่วยสร้างบรรยากาศเพื่อการพัฒนา (climate for modernization) ได้อย่างมากในการสำรวจวิจัยที่จังหวัดร้อยเอ็ดและนครราชสีมาเมื่อไม่นานมานี้ อ่าพลและสวัสดิ์พบว่า การรับฟังวิทยุและการอ่านหนังสือพิมพ์มีส่วนช่วยเพิ่มพูนความรู้ความเข้าใจทางการเมืองไม่น้อย^{๔๕} อย่างไรก็ตาม ผู้ทำการวิจัยพบว่าการสนทนาวิสาสะหรือการบอกเล่าของญาติพี่น้องตลอดจนเพื่อนบ้านเป็นแหล่งข่าวสำคัญที่ช่วยสร้างความรู้ความเข้าใจทางการเมือง การค้นพบนี้น่าจะเป็นประโยชน์ในการศึกษาราวต่อไปสำหรับผู้สนใจวิเคราะห์ผลของการสื่อสาร ทั้งประเภทสื่อสารมวลชนและสื่อสารตัวต่อตัว สื่อสารสองประเภทนี้แทบจะแยกออกจากกันมิได้และมีปัญหาที่น่าสนใจอีกมากที่สมควรจะได้มีการค้นคว้าวิจัยโดยอาศัยหลักการวิจัยและการวิเคราะห์ที่ก้าวหน้าและสลับซับซ้อนกว่าที่ผ่านมา

จะพิจารณาเห็นว่า การวิเคราะห์หน้าที่ของสื่อมวลชนในการพัฒนาประเทศในเมืองไทยเท่าที่ผ่านมา นั้นคำนึงถึงอำนาจในการชักจูง (persuasive power) มากกว่าหน้าที่ให้ข่าวสาร (informational function) เมื่อพูดถึงสื่อสารมวลชน คนไทยมักจะคิดถึง “อิทธิพล” และเปรียบเทียบกับ “ดาบสองคม” ซึ่งอาจจะทำคุณประโยชน์หรือทำลายใครก็ได้ ความคิดเช่นนั้นถูกต้อง ถ้ามองในแง่ของ Psychodynamic models แต่ในแง่ของ Behavioral models หน้าที่ในการให้ข่าวสารของสื่อมวลชนเป็นสิ่งที่ควรได้รับความสนใจมากกว่าปัญหานี้ น่าที่จะทำการศึกษาค้นคว้าในเมืองไทยในอนาคต

เป็นที่น่าสังเกตด้วยว่า การวิเคราะห์บทบาทของสื่อมวลชนในอดีตไม่ว่าจะเป็นทฤษฎีของ Lerner หรือ Rogers ต่างเน้นความสำคัญของ “สื่อ” (Media or Channels) มากเกินไป จนบางครั้งมองข้ามลักษณะของ “เนื้อหา” (Content) หรือข่าวสารที่มาตามสื่อ นั้น สื่อสารมวลชนจะมีส่วนช่วยในการพัฒนาได้เลย ถ้าหากว่าเนื้อหาของสื่อ นั้นไม่เกี่ยวข้องกับเรื่องราวที่ประชาชนควรจะได้รับทราบในการพัฒนาประเทศ

นอกจากนี้ การพิจารณาบทบาทของสื่อมวลชนในการพัฒนาประเทศ ควรจะได้คำนึงถึงกระบวนการ (process) ของสื่อมวลชนและอิทธิพลของระบบสังคม (social system) ที่มีต่อการพัฒนาประเทศด้วยการพัฒนามิได้เกิดในสุญญากาศที่ว่างเปล่า แต่เกิดในระบบสังคมที่แตกต่างกัน จึงย่อมมีปัจจัยต่าง ๆ ที่มีทั้งผลโดยตรง หรือผลทางอ้อมต่อการพัฒนา

๔๕. อ่าพล สิงห์โกวินท์ และ สวัสดิ์ กฤตวัชรนันท์ รายงานการวิจัยเรื่องความตื่นตัวทางการเมืองกับการสื่อสาร (คณะรัฐศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์)

ตอน ๕ สรุป

บทความนี้ได้สำรวจบทบาทของสื่อมวลชนในการพัฒนาประเทศโดยแยกพิจารณาถึงความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบและหน้าที่ของสื่อมวลชนกับการพัฒนาประเทศหรือการเปลี่ยนแปลงสังคมในระดับต่าง ๆ การสำรวจนี้ได้อธิบายทฤษฎีหรือแนวความคิดสำคัญต่าง ๆ เกี่ยวกับสื่อสารมวลชนและการพัฒนาประเทศพร้อมกับเสนอผลการทดสอบทฤษฎีนั้น ๆ ในประเทศต่าง ๆ รวมทั้งประเทศไทยด้วย ทั้งนี้เพื่อค้นหาหลักฐานมาแสดงว่าสื่อมวลชนมีผลต่อการพัฒนาประเทศจริงหรือไม่ อย่างไร และควรจะมีนโยบายและแผนการใช้สื่อมวลชนอย่างไรให้เหมาะสมเพื่อประโยชน์แก่การพัฒนา

จากทฤษฎีหรือแนวความคิดและหลักฐานการวิจัยต่าง ๆ เท่าที่ได้นำมาตีแผ่ไว้ในบทความนี้ ผู้เขียนเริ่มรู้สึกไม่แน่ใจว่าสื่อสารมวลชนมีส่วนช่วยส่งเสริมการพัฒนาจริงหรือไม่ ว่ากันตามนัยผ้าแล้ว ในสาขาวิชาการสื่อสารระหว่างประเทศหรือสื่อสารพัฒนาการนั้นยังไม่มี “ทฤษฎี” (ตามความหมายที่แท้จริง) ที่จะนำมาใช้อธิบายและทำนายปรากฏการณ์เกี่ยวกับสื่อมวลชนและการพัฒนาได้โดยใกล้เคียง แม้ทฤษฎีของซึ่งถือว่าเป็น “แม่บท” และยอมรับกันอย่างแพร่หลายนั้น ถ้าพิจารณากันอย่างถ่องแท้แล้วจะเห็นว่ามิใช่ข้อพร่องหลายประการจนแทบจะกล่าวได้ว่าขาดคุณลักษณะที่จะเป็น “ทฤษฎี” ที่แท้จริง ด้วยเหตุนี้การค้นคว้าวิจัยเท่าที่ผ่านมาจนถึงยังไม่สัมฤทธิ์ผลเท่าที่ควร นอกจากขาด “กรอบแห่งการอ้างอิงทางแนวความคิด” ที่ดีแล้ว ผลการวิจัยที่แล้วมาไม่เคยปรากฏชัดแจ้งว่าสื่อมวลชนมีผลหรืออิทธิพลต่อการพัฒนาประเทศในระดับต่าง ๆ เพียงไร

ก่อนจะจบบทความนี้ผู้เขียนบังเอิญรำลึกไปถึง “revolutionary paradigm” ของ Thomas Kuhn ซึ่งมีประโยชน์อย่างมากในการประเมินความก้าวหน้าของวิชาการด้านต่าง ๆ และช่วยให้พิจารณาปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในแง่ที่แปลกใหม่ออกไป^{๔๖} ผู้เขียนได้ตั้งข้อสงสัยมานานแล้วว่า สาขาวิชาสื่อสารการพัฒนาได้บรรลุถึงขั้นตอนที่ Kuhn เรียกว่า “การค้นพบใหม่” หรือช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อ (breakthrough) แล้วหรือยัง หรือว่าขั้นตอนสุดท้ายที่เรียกว่า “จุดดับ” (demiss) กำลังรอคอยอยู่เบื้องหน้า

บุญเลิศ ศุกติกล

แผนกสื่อสารวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

๔๖. Thomas S. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*. (Chicago : University of Chicago Press, 1962.